

Melis Eszter

Középső bronzkori, csontvázás rítusú temetkezés Győr-Ménfőcsanak, Széles-földekről

Kulcsszavak: leletközlés, relatív kronológiai helyzet és kulturális kapcsolatok; Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek, Győr-Moson-Sopron megye; középső bronzkor, Aunjetitz-kultúra; csontvázás sír, bronztőr

Bevezetés

Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek (lelőhely azonosító: 34305) a Kisalföldön, Győrtől 6 km-re DNy-ra, közigazgatásilag a megyeszékhelyhez tartozó Ménfőcsanak településrészt határában helyezkedik el (1. kép 1–2.). A lelőhelytől jelenleg ÉNy fele kanyarodó Holt-Marcal (Öreg-Rába) nevű folyószakasz alakította ki a Szeles-dombnak nevezett, a szabályozás előtt Ny és ÉK felől mocsaras ártéri réteggel határolt hordalékkúpot. Az ásatások tanúsága szerint a 83-as sz. főút közelében római kori út vezetett, feltételezhetően az őskorban is itt volt a Rába és a mocsarak között D felé vezető egyetlen járható útvonal a nedvesebb időszakokban.¹ E nagy kiterjedésű (kb. 150 ha), sok korszakos (neolitikum, réz-, bronz- és vaskor, kelta, római, avar, Árpád-kor), 2004 óta Széles-földeknek nevezett lelőhely-komplexumnak a 83-as sz. főút és a Gyirmótra, ill. az Achilles parkba vezető út által határolt részén, tervezett bevásárlóközpont helyén végeztünk megelőző feltárást a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ munkatársaival (ásatásvezető: Ilon Gábor, munkatársak: Eke István, Horváth Ciprián, Melis Eszter, Szvath Márton) 2009-től 2011-ig (1. kép 2.).

Feltételezhetően a ma Eperföldeknek nevezett területen, a 2009–2011. évi ásatási területtől DNy-ra, Kolonics János birtokán, 1877-ben került elő egy gazdag, kora bronzkor végi sír: tekercselt pálcikás, mészbetétes díszű urnával és bögrével, két bronz kartekerccsel, két bronzspirállal, továbbá egy kisebb és nagyobb nyakpereccel.² Valószínűleg e sír helyétől nem messze Egry Ildikó 2005–2006-ban végzett próbafeltárása során 3 zsugorított csontvázás kora vagy középső bronzkori temetkezés került elő, hüvelyes fejű aranytűvel, a hatvani kultúrához

sorolható függesztődénnyel és kis csuporral. Az ásató az 1877-ben előkerült temetkezéshez hasonlóan a kisapostagi kultúrához tartozónak határozta meg az újabb sírokat; azonban rítusuk és mellékleteik elemzése a hatvani, Gáta-Wieselburg- és Aunjetitz-kultúrával fennálló kapcsolatokra utal.³

Az M1 autópálya Győrt elkerülő szakaszának és csomóponti lehajtóinak feltárásnál (Szeles-dűlő/Széles-földek, 1990–1992) a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája klasszikus és koszideri periódusára keltezhető 78 hamvasztásos sírja került elő.⁴ E temető nyomai 83-as sz. főút Ménfőcsanakot elkerülő új nyomvonalán (1993–1994. Vaday Andrea ásatása, 59 sír) és annak mindkét oldalán (1996. Szeles II. gázvezeték, kb. 20 sír; 1995–1998. Ménfőcsanak, Bevásárlóközpont [Metro áruház], 12 sír) folytatódott, így ez a középső bronzkori, kerámiastílus alapján azonosított művelődés egyik legnagyobb sírszáma (kb. 160 sír) eddig ismert temetője.⁵ A 83-as sz. főút nyomvonalán még a tokodi csoport egy kettős, zsugorított csontvázás temetkezését (12. sír) tárták fel.⁶ A korai halomsíros kultúra 7 zsugorított csontvázás sírja a 83-as sz. főúttól K-re, a „Savanyítónak” nevezett lelőhelyrészen (1995–1998-as terület DK-i része) került elő, az Uzsoki András által 1967-ben feltárt, hamvasztásos, álzsinórdíszes edénymelléklettel ellátott temetkezés közelében.⁷ Kora és középső bronzkori (kisapostagi és dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája) telepnyomok az ásatási jelentések alapján a 2003-ban kutatót „Burkusföldeknek” nevezett lelőhelyrész kivételével az M1 autópályától az „Eperföldekig” előkerültek, ezek idő- és térbeli hely-

¹ FIGLER 1996, 10.

² Győri Főgimnáziumi Értesítő 1876–77, 101.; MITHAY 1941, 6, III. tábla 1–7.

³ EGRY 2007, 30–31, 5. kép; MELIS 2011, 189.; MELIS in press

⁴ NÉMETH et al. 1993; TOMKA 1994, 380., 4. ábra; FIGLER 1996, 10–11.

⁵ VADAY 1997a, 222; VADAY 1997b, 11.; EGRY et al. 1997, 72–73.; KISS 2004, 243–266.

⁶ KISS et al. 2011

⁷ KOVÁCS 1997; EGRY 2004

zete még pontosításra szorul.⁸ Ahogyan a viszonylag nagy sírszámú dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájának temetője és a körülötte elhelyezkedő a rövid közlemények alapján ismert, kora és középső bronzkori kisebb sírcsoportoké is.

A 2009–2011-es ásatási terület ÉNy-i, alacsonyabban fekvő részén a kisapostagi kultúra 9 hamvasztásos temetkezése került napvilágra.⁹ Az M1 autópályához, így a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája temetőjéhez közelebb eső K-i területen középső bronzkori, zsugorított csontvázas rítusú sírcsoport (6 sír) került elő (1. kép 2.). Jelen cikkben e sírcsoport leletekben leggazdagabb és kulturális kapcsolatok szempontjából legérdekesebb, 10695. stratigráfiai számú temetkezését mutatom be részletesebben; a 6 sír rövid közlése 2015-ben Szlovákiában, angol nyelven jelent meg.¹⁰

A 10695. str. számú sír leírása (2. kép 1–2.)

A sírgödör méretei: 210 × 180 cm, Mé: 85 cm
Tájolás: D–É (180–0°)

A 9145. str. számú földbemélyített római épület alatt jelentkezett a bolygatott sírgödör. A sírban egy jobb oldalra fektetett, 4–6 év közötti gyermek¹¹ közepes megtartású váza feküdt, arccal K felé fordítva. Bal karja és bordáinak nagy része hiányzott, jobb alkarcsontja a hát mögött, ferdén felfelé helyezkedett el. Medencéje és egyik lába hiányzott, a másik láb jobb oldalon, közel nyújtott helyzetben volt.

Mellékletek:

1. Az arc előtt bronztör, hegye felfelé mutat. Középbordás, törött, enyhén lekerekített markolatlapú, két nagyobb külső és két kisebb belső (összesen négy) szegeccsel. H: 10,2 cm, Sz: 3,7 cm, V: 0,4 cm, S: 32 g (Nysz. 1.34305.10695.3.) (3. kép 1.)

2. Félig az arckoponya alatt ütőkő, ovális kavics élen használati nyommal, szürke kvarcitból.¹² H: 10 cm, Sz: 6,4 cm, M: 3 cm. S: 285,34 g (Nysz. 1.34305.10695.6.) (3. kép 5.)

3. A deréktáji csigolyák alatt, a medence helyén

ütőkő, kavics, használati nyommal, sárgásbarna kortexes kvarcitból. H: 8,5 cm, Sz: 6,7 cm, M: 5,5 cm. S: 494,17 g (Nysz. 1.34305.10695.7.) (3. kép 6.)

4. A bal térdnél pödrott végű, kissé nyomott ovális alakú, bronz *karperec* ráhúzva az 5. sz. mellékletre. Átm: 5–5,8 cm, V: 0,5 cm, S: 18 g (Nysz. 1.34305.10695.4.) (2. kép 3., 3. kép 2.)

5. A bal térdnél elhelyezkedő szürkésbarna, foltos, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, gömbös testű, összeszűkülő szájú, legömbölyített aljú edényke. Pá: 2 cm, M: 3 cm, Sz: 4,5 cm, Fv: 0,4 cm (Nysz. 1.34305.10695.1.) (3. kép 3.)

6. A bal láb alatt elhelyezkedő barna, sötétszürke foltos, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, eredetileg fényezett felszínű, vízszintesen levágott peremű, gömbszelet alakú, enyhén profilált aljú, lapos tál, vállán egy kis szalagfűl csonkja látható. Pá: 19,5 cm, Fá: 6,5 cm, M: 4,5 cm, Fv: 0,6 cm (Nysz. 1.34305.10695.2.) (3. kép 4.)

7. A homlokán narancsos földfesték, limonitos homokkő darab. H: 4,3 cm, Sz: 3,4 cm, M: 0,8 cm. S: 12,35 g (Nysz. 1.34305.10695.8.) (2. kép 4.)

8. Részben a bordák alatt narancsos földfesték, limonitos homokkő darab. H: 2,4 cm, Sz: 2,2 cm, M: 1,2 cm. S: 3,88 g (Nysz. 1.34305.10695.9.) (2. kép 5.)

A sírgödör betöltéséből még egy kis bronztöredék (Nysz. 1.34305.10695.5.) került elő.

A sírra ástott 9145. str. számú római kori épület anyagából a néhány gyermek karcsonton kívül, a sírhoz tartozhattak:

– Kívül sötétbarna, belül sötétszürke, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, fényezett felszínű, kihajló peremű, hosszú, ívelt nyakú, éles hastörésű, csonkakúpos aljú, egyfűlű *bögre* töredékei, a nyak alsó részéből induló, has törésvonalára támaszkodó kerek szalagfüllel. Pá: 11 cm, M: 9 cm, Fv: 0,4 cm (Nysz. 1.34305.9145.1.) (4. kép 1.)

– Kívül barna, belül sötétszürke, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, mindkét oldalán fényezett felszínű, erősen kihajló, ferdén levágott *peremtöredék*. Pá: 12 cm, M: 4,6 cm, Fv: 0,4 cm (Nysz. 1.34305.9145.2.) (4. kép 2.)

– Világosbarna, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, belül fényezett, kívül elsimított felszínű, legömbölyített, behúzott kis *peremtöredék*. Pá: 11 cm, M: 2,5 cm, Fv: 0,7 cm (Nysz. 1.34305.9145.3.) (4. kép 3.)

– Kívül világosbarna, belül barnászürke foltos, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, belül fényezett felszínű, kívül elsimított felszínű, kívül apró benyomkodás-sorokkal (vsz. zsinég lenyomat) díszített *töredék*. M: 6 cm, Sz: 6 cm, Fv: 0,9 cm

(Nysz. 1.34305.9145.4.) (4. kép 4.)

– Kívül világosbarna, szürke, foltos, belül barnászürke, homokos és kerámiazúzalékos soványítású, kívül-belül fényezett felszínű, ívelt nyakú, nyomott gömbhasú *bögre* oldaltöredéke. M: 5,5 cm, Sz: 4,4 cm, Fv: 0,4 cm (Nysz. 1.34305.9145.5.) (4. kép 5.)

Ezekon kívül 6 db sima, vastag falú oldaltöredék (Nysz. 1.34305.9145.6–9.)

A temetkezési szokás elemzése

A lelőhelyen feltárt hat sír ovális formájú csoportban helyezkedett el, a 9147, 9146, 10695. str. számú temetkezések egy sorban (1. kép 3.). A sírok tájolása nem egységes. A leggyakoribb, négy sír esetében a DNy–ÉK-i irányítás: férfi (9146. str. számú), női (9148, 9150. str. számú) és gyermek sírjánál (9147. str. számú) is előfordul. Egy gyermek temetkezésénél (10696. str. számú) ezzel ellentétes, ÉK–DNy-i tájolás volt megfigyelhető. A most vizsgált 10695. str. számú sír eltemetette a többitől eltérő tengelyű, fejfel D-nek fektették, arca K fele tekintett.

Általánosságban elmondható, hogy a magyarországi középső bronzkor feltárt sírjai körében a hamvasztásos temetkezési rítus tűnik gyakoribbnak, de mind regionálisan, mind időben kimutathatók különbségek. Jelen dolgozatban a környező területek RB A időszakra (magyarországi kora bronzkor 2–középső bronzkor 2) datálható temetkezési körében megfigyelhető főbb tendenciák rövid áttekintésére van lehetőség.¹³

A vatyai és hatvani kultúrán kívül a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájában is csaknem kizárólagos a halottak elhamvasztása.¹⁴ A néhány lelőhelyen előforduló korhasztásos rítusú sírok (közöletlenek: Balatonyörök, Kövesmező; Vörs, Battyáni disznólegelő; Veszprém, Papvásártér) feltehetően kiemelt társadalmi státuszú eltemetettek sírjai lehettek, amelyre a bennük előkerült tör és arany hajkarika utalnak.¹⁵ A bevezetőben említett mintegy 160 síros, ménfőcsanakai, a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája temetőjében is urnás és szórt hamvasztásos rítusú sírok kerültek elő – egy korábbi, az edénymellékletek alapján a tokodi csoporthoz sorolt zsugorított csontvázas rítusú temet-

kezés kivételével. A Kisalföldön Ny fele a Répce vidékéig megjelenő, a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája előzményének tekinthető kisapostagi kultúrában, elsősorban a dél-dunántúli bonyhádi temető megfigyelései alapján valószínű, hogy a korhasztásos rítust fokozatosan váltja fel a hamvasztásos temetkezési szokás a középső bronzkor elejére.¹⁶ A már említett, Ménfőcsanak, Kolonics-tagon talált sír mellékletei alapján a kisapostagi kultúra klasszikus vagy kései fázisára keltezhető, leírása és a győri múzeumban őrzött bronzpatinás embercsontok tanúsága szerint csontvázas rítusú volt.¹⁷

A mai Északnyugat-Magyarország területén a kora bronzkor végére és a középső bronzkorra datálható, főként a Rába–Répce vidékétől Ny-ra megjelenő Gáta–Wieselburg-kultúrában a csontvázas temetkezési rítus tekinthető általánosnak.¹⁸ A Kárpát-medence K-i felében az Ottomány-, a Gyulavarsánd-, továbbá ÉK-en a Füzesabony-, DK-en a Maros-kultúrában ugyan többnyire a csontvázas temetkezési rítus a meghatározó a vizsgált időszakban,¹⁹ az újabb kutatások eredményeként azonban jelentős számban hamvasztásos sírokat is ismerünk Battonya, Vörös Október Tsz és Békés, Jégvermi-kert lelőhelyeken.²⁰ Röviden kitekintve a környező országok közép-európai kora bronzkorára (Kr. e. 2300–1550) a zsugorított csontvázas temetkezés tekinthető általánosnak: a zsinórdíszes kerámia utódkultúráinak (Chlopi-ce-Veselé- és Nitra/Nyitra-kultúra) körében K–Ny-i tájolóssal,²¹ míg a harang alakú edények kultúrája hagyományára a sírok É–D tengelye jellemző.²² Ez utóbbit követik elsősorban a proto-Aunjetitz- és Aunjetitz-kultúra csontvázas sírjai a cseh- és morvaországi, valamint ausztriai területeken,²³ azonban a dél-morvaországi és szlovákiai térségben a Nitra/Nyitra-kultúra hatására megfigyelhető eltérés a sí-

¹⁶ SZABÓ 2010, 102–107., 2. tábla, 4. tábla; KISS 2012a, 228–229.

¹⁷ Győri Főgimnáziumi Értesítő 1876–77, 101.; MITHAY 1941, 6, III. tábla 1–7.

¹⁸ NEUGEBAUER-MARESCH-NEUGEBAUER 2001, 237–243.; REITER 2008, 121–123., Abb. 123., Abb. 124.; KRENN-LEEB 2011, 18–21.

¹⁹ BONA 1975, 125, 148–149., Verbreitungskarte II; O'SHEA 1996, 149–150.; REITER 2008, 121–123., Abb. 123., Abb. 126.

²⁰ SZABÓ 1999.; DUFFY et al. 2014.

²¹ NEUGEBAUER-MARESCH-NEUGEBAUER 2001, 233., 243.; PRIMAS 1977, 27., 28.; TOČIK 1979.

²² STUHLÍK 2001, 221., 229.; REITER 2008, 7–8.

²³ PRIMAS 1977, 33–35., 42, Abb. 17; LORENCOVÁ et al. 1987, 241–242., Obr. 42–43; PODBORSKÝ et al. 1993, 245., Obr. 149; NEUGEBAUER-MARESCH-NEUGEBAUER 2001, 237.; LAUERMANN 2003, Abb. 219.

⁸ NÉMETH et al. 1993; TOMKA 1994, 380, 4. ábra; FIGLER 1996, 10–11; EGRY et al. 1997, 72–73; EGRY 2007; MELIS 2011.

⁹ A mellékletekben leggazdagabb 8464. str. számú kisapostagi sír bemutatása a Magyar Régészet on-line folyóiratban magyarul és angolul is olvasható (MELIS 2013). A 2009–2011-ben feltárt bronzkori sírok embertani anyagának közlése régészeti összefoglalóval jelenleg megjelenés alatt (TÓTH et al. in press).

¹⁰ MELIS 2015

¹¹ Az antropológiai meghatározásért Tóth Gábornak tartozom köszönettel.

¹² A kőanyag meghatározását T. Biró Katalin végezte, adatait ezúton is köszönöm.

rok K–Ny-i tájolása felé.²⁴ Így Délnyugat-Szlovákiában, az Aunjetitz-kultúra peremterületén lévő, korábban „Hurbanovo-típusúnak” nevezett temetőben az ÉK–DNy-i tájolás a leggyakoribb, amely mellett előfordultak É–D tengelyű sírgödrök is.²⁵ A Duna középső folyásától D-re, Alsó-Ausztria nagy sírszámú Franzhauseni és Gemeinlebarni temetői alapján, az Unterwölbing- majd a Böhheimkirchen-kultúrában a férfiakat fejjel É-nak, a nőket fejjel D-nek temették.²⁶

A ménfőcsanaki sírsoport 4 sírja (9146, 9147, 9148, 9150. str. számú) a Gáta-Wieselburg-kultúrában mindkét nemre jellemző DNy–ÉK-i irányítást²⁷ követi. A vizsgált 10695. str. számú sírhoz hasonló É–D tengelyű sírok előfordulnak e kultúra körében a hainburgi temetőben, Wulkaprodersdorfban/Vulkapordányban, Mörbischben/Ferőmeggyesen, Oggauban/Okában, továbbá Szelesten és jellemzőek a prellenkircheneri 55 sír között.²⁸

A nők baloldali, a férfiak jobboldali fektetése a magyarországi középső rézkor után a zsinórdíszes kerámia kultúrájában jelent meg újra; ugyanakkor a harang alakú edények kultúrájában éppen a férfiakat fektették a bal oldalukra.²⁹ Ez utóbbi hagyományt (férfiak bal, nők jobb oldalon) követték – de nem kizárólagosan – a Gáta-Wieselburg-kultúra hainburg–teichtali, továbbá az Unterwölbing-kultúra és Böhheimkirchen-csoport Franzhauseni, valamint Gemeinlebarni temetőiben.³⁰ Az Aunjetitz-kultúrakomplexum hagyománya szerint mindkét nem elhunytait jobb oldalukon helyezték a sírba. A későbbiekben a Nitra/Nyitra-kultúra hatására terjedt el a férfiak jobboldali, nők baloldali sírba helyezésének szokása, a komplexum DK-i csoportjában, ahogy az Jelšovce/Nyitraegerszeg 616 síros temetőjében megfigyelhető.³¹ A Věteřov–Maďarovce/Magyarád körben is a

nemek differenciált fektetése a jellemző.³²

A ménfőcsanaki sírsoportban bal oldalán csak egy gyermeket (9147. str. számú) helyeztek sírba, míg a jobb oldalukon – ill. legalább a koponya jobb oldalára fordítva – egy férfi (9146. str. számú), két nő (9148, 9150. str. számú) és két gyermek (10695, 10696. str. számú) nyugszanak (bár az 9148, 9150. str. számú csontvázak sírbeli elhelyezkedése meglehetősen különleges). Összességében a 10695. str. számú sír, mind a tájolás (D–É) és a fektetés (a mellékletek alapján fiú, a jobb oldalán), mind pedig a K-re fordított tekintet szempontjából az Aunjetitz-kultúrára visszavezethető temetkezési rítushoz áll a legközelebb.

A temetkezés mellékleteinek párhuzamai

Gömbös edényke (2. kép 3., 3. kép 3.)

A bal térd mellett, egy ráhúzott bronz karpereccel feltárt nyomott gömbalakú edényke magasabb, egyenes aljú változatát az 9150. str. számú női sírban találtuk meg. Az edénytípus az Aunjetitz-kultúra DNy-i régiójában elterjedt „gömbölyű”, más néven „bombaalakú” edénytípusnak felel meg.³³ A magyarországi közölt leletanyagban a típus egy nyúlánkbabb variánsát találhatjuk a Gáta-Wieselburg-kultúra szakonyi temetőjében.³⁴ Morvaországban, Těšetice–Vinohrady temetőjéből tállal előkerült, a ménfőcsanakihoz nagyon hasonló edénykét az Aunjetitz-kultúra klasszikus szakaszának végére (RB A2) keltezték.³⁵ Ausztria területén, a Dunától É-ra sírokban fordultak elő gömbös edényké, például Fels am Wagram, Unterhautzenthal és Zwiggendorf lelőhelyen.³⁶ A jelšovcei/nyitraegerszegi temető tipológiája alapján a ménfőcsanaki sírből előkerült darab a gömbölyű aljú, díszített és díszítetlen változatban is ismert és az Aunjetitz–Maďarovce/Magyarád átmeneti fázisra (RB A2b) keltezett B1 változathoz sorolható.³⁷ Ezen kívül Szlovákiában az Aunjetitz-kultúra korábban ún. „Hurbanovo-csoportként” emlegetett temetőiben jellemzőek füles variánsai, sok esetben kóni-

kus, vízszintesen levágott peremű tállal egy sírban.³⁸ Előkerültek példányai a klasszikus Maďarovce/Magyarád-kultúra telepein is.³⁹

A gömbös edényké tehát jól keltezhetőek a ménfőcsanakihoz hasonló, Szlovákia és Morvaország területéről ismert darabok alapján a közép-európai kora bronzkor második felére, pontosabban az RB A2b periódusra.⁴⁰ A szakirodalom régebbi álláspontja szerint lámpásként szolgálhattak, azonban a ménfőcsanaki 9150. str. számú sírből előkerült darab betöltéséből étel- vagy gabonamaradványok származnak.⁴¹

Tál (3. kép 4.)

A megmaradt alsó lábszár alatt előkerült, vízszintesen levágott peremű, lapos tálforma, időnként megvastagított, vagy bütykökkel ellátott peremmel gyakran fordul elő gömbös edénykével egy sírban az Aunjetitz-kultúra DK-i peremterületén lévő, fentebb említett szlovákiai temetőkben.⁴² Morvaországban a hasonló, gömbölyű alakú, peremükön bütykös és bütyök nélküli tálak a klasszikus Aunjetitz-kultúráról, a Věteřov-csoportig előfordulnak.⁴³ Ausztria területén a korábbi Aunjetitz korú darabok közt gyakoriak az alacsony, oldalukon füles, vízszintesen levágott peremű, a ménfőcsanakihoz hasonló tálak a Dunától É-ra lévő temetőkben és telepeken egyaránt.⁴⁴ Waidendorf–Buhuberg magaslati telepén a ménfőcsanaki egyfülű csészéhez (4. kép 1.) hasonló Aunjetitz stílusú edényekkel és alacsonyabb, Věteřov jellegű variánsokkal egy objektumból származik egy vízszintesen levágott peremű, egyfülű tál, és a forma még a Věteřov-kultúra Böhheimkirchen-csoportjában is megtalálható.⁴⁵ A

Gáta-Wieselburg-kultúrában gömbölyű alakú tálak perem alatt átfűrt és füles változata is előfordult, általában kevésbé határozott aljkiképzéssel, Ménfőcsanához legközelebb a szakonyi 3. sírből.⁴⁶

Ugyan az ausztriai és szlovákiai párhuzamok a tálat leginkább a közép-európai kora bronzkor második szakaszára (RB A2) keltezik, e forma datáló értéke alacsonyabb, mivel már harang alakú edények kultúrájában megjelent és a Věteřov–Maďarovce/Magyarád körben is továbbélt.⁴⁷

Bögrék

A 9145. str. számú római kori épület betöltéséből előkerült, valószínűleg a sírhoz tartozó füles bögre töredéke (4. kép 1.) az Aunjetitz-kultúra klasszikus bögrétípusát reprezentálja. Martin Bartelheim tipológiája szerint a hosszú ívelt nyakú, alacsonyan ülő, éles hastörésű A1.2 típusba tartozik, amely elsősorban Csehországtól D-re (Morvaország, Alsó-Ausztria) terjedt el, míg Közép-Németországban és Lengyelországban csak néhány példány került elő.⁴⁸ A délnyugat-szlovákiai Aunjetitz korú temetőkben is gyakori típus, de általában a ménfőcsanakitól eltérő profillal: peremátmérőjük nagyobb, mint a *hasátmérőjük*, fülük pedig kisebb.⁴⁹ A jelšovcei temetőben, a 200. sírban előkerült omphalosos és egyenes aljú Aunjetitz stílusú *bögrék* az Aunjetitz–Maďarovce/Magyarád átmeneti fázishoz sorolhatók.⁵⁰ A ménfőcsanakihoz jobban hasonlító profilú, *körülbelül egyenlő perem-* és *hasátmérőjű*, hastörésükön kicsúcsosodó darabok nagyobb számban morvaországi, klasszikus Aunjetitz korú *sírokból*,⁵¹ valamint ausztriai telepekről⁵² és *temetőkből*⁵³ kerültek elő.

²⁴ ONDRAČEK 1962, 84–85.; PRIMAS 1977, 30–31.; PODBORSKÝ et al. 1993, 244., Obr. 148; STUHLÍK–STUHLÍKOVÁ 1996, 134.; Abb. 4, F; 7, A, C; FURMÁNEK et al. 1999, 48.; BÁTORA 2000, 538.

²⁵ TOČÍK 1979, Abb. 150, Abb. 167; FURMÁNEK et al. 1999, 39–40.

²⁶ PRIMAS 1977, 44.; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 2001, 239.

²⁷ PRIMAS 1977, 40.; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 2001, 237.; KRENN–LEEB 2011, 20.

²⁸ BÓNA 1975, 237–238.; SAUER 2004, 98.; NAGY–FIGLER 2009, 261., 5. ábra, 6. ábra; KRENN–LEEB 2011, 20.

²⁹ PRIMAS 1977, 76–77.

³⁰ NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 2001, 239–243.; KRENN–LEEB 2011, 20.

³¹ STUHLÍK–STUHLÍKOVÁ 1996, 161.; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 2001, 237.; BÁTORA 2000, 534–538.

³² STUHLÍK 1992, 20.; NEUGEBAUER–MARESCHE–NEUGEBAUER 2001, 43.; BÁTORA 2000, 478–489.

³³ STUHLÍK–STUHLÍKOVÁ 1996, 143–147., Abb. 17,7; LAUERMANN 2003, 595.

³⁴ ILON 1996, 4. tábla 7.

³⁵ LORENCOVÁ et al. 1987, 83–85., Obr. 38b, 3.

³⁶ LAUERMANN 2003, 51–54., 105–107., 352–360., 595., Abb. 28, 58, Abb. 29, 23, Abb. 49, 23, Abb. 163, 89–91.

³⁷ BÁTORA 2000, 383., Abb. 626, 67, B1, Taf. 10, 7, Taf. 52, 25, Taf. 56, 12.

³⁸ DUŠEK 1969, 18., 25., Taf. I, 12, Taf. III, 1, 17, Taf. IV, 7, Taf. V, 4, Taf. VII, 5, Taf. VIII, 3, Taf. X, 11; TOČÍK 1979, Taf. 66, 7, Taf. 67, 14, 17.

³⁹ TOČÍK 1964, Abb. 32, 12; BÁTORA 2000, 384.

⁴⁰ LORENCOVÁ et al. 1987, 83–85., Obr. 38b, 3; BÁTORA 2000, 383.

⁴¹ TIHELKA 1960, 56.; BÁTORA 2000, 385. A ménfőcsanaki földminták archaeobotanikai elemzését Kenéz Árpádnak ezúton is köszönöm.

⁴² DUŠEK 1969, 17–19., 22., 25., 30–31., Taf. III, 16, Taf. IV, 11, Taf. V, 5, Taf. VII, 6, Taf. VIII, 1, Taf. X, 8; TOČÍK 1979, Taf. 66, 7, Taf. 67, 14, 17; BÁTORA 2000, 383.

⁴³ STUHLÍK 1992, Abb. 13,2; PODBORSKÝ et al. 1993, 254., 269, Obr. 157, 12, Obr. 167, 9; NEUGEBAUER 1994, Abb. 55a, 15, 55b, 12, 62b, 9.

⁴⁴ LAUERMANN 2003, 147–149., 323, Abb. 70, 10, Abb. 71, 32; Abb. 148, 3–4.

⁴⁵ NEUGEBAUER 1977, 70, Abb. 8, E-38; LAUERMANN 2003, 370–374., Abb. 172, 41.

⁴⁶ LEEB 1987, Abb. 4, E-1; NEUGEBAUER 1994, Abb. 25, E-13; 30, 12; ILON 1996, 25., 5. tábla, 10.

⁴⁷ NEUGEBAUER 1977, 70., Abb. 8, E-38; PODBORSKÝ et al. 1993, 254., 269, Obr. 157, 12, Obr. 167, 9; BÁTORA 2000, 397.; LAUERMANN 2003, 593–594.

⁴⁸ BARTELHEIM 1998, 15–16., Taf. 38, A1.2, Karte 1, Karte 88.

⁴⁹ DUŠEK 1969, Taf. I, 7, 13, Taf. IV, 3, Taf. V, 3, 9, Taf. VI, 4–6, Taf. VII, 2, 9, 11, Taf. X, 14; TOČÍK 1979, Taf. 66, 22, 24, Taf. 67, 10, Taf. 68, 9, Taf. 70, 7, Taf. 72, 8, 10, 17–18.

⁵⁰ BÁTORA 2000, 374–375., Abb. 628.

⁵¹ Rebešovice: ONDRAČEK 1962, Obr. 48, 11, Obr. 49, 10, Obr. 51, 4, 10; Tešetice–Vinohrady: LORENCOVÁ et al. 1987, 242.; Tab. XXXIV, 10, 19; PODBORSKÝ et al. 1993, 255., Obr. 158, 1.

⁵² Grossweikersdorf 4, telep: LAUERMANN 2003, 105–107.; Abb. 49, 26; Waidendorf 5, Buhuberg magaslati telep: LAUERMANN 2003, 370–374.; Abb. 172, 45.

⁵³ Rösschitz (153/1) sír: LAUERMANN 2003, 290–291., Abb. 132, 11; Roggendorf 4, 6: LAUERMANN 2003, 294–298., Abb. 136, 41, Abb. 137, 15; Unterhautzenthal 1: 40 sír: LAUERMANN 2003, 352–360., Abb. 163, 56.

Az újabb kutatás a has- és peremátmérő arányának és alj kiképzésének nem kronológiai jelentőséget tulajdonít, hanem az eltérő formák inkább helyi változatokra utalhatnak.⁵⁴ Morvaországban időnként fiatalabb Věteřov korú telepeken is előfordulnak a klasszikus Aunjetitz stílusú bögrék.⁵⁵ A Gáta-Wieselburg-kultúra köréből ismereteim szerint egy klasszikus Aunjetitz bögre közölt, amelyet importként írtak le a hainburgi temető edényei között.⁵⁶ A ménfőcsanaki darab tehát az Aunjetitz-kultúra Morvaországban és Ausztriában klasszikus időszaktól elterjedt bögre típusát reprezentálja, amely meglehetősen hosszú életű lehetett, így a közép-európai kora bronzkor második szakaszának elejére és végére (RB A2a–b) egyaránt keltezhető. A 4. kép 2. ábráján látható perem hasonló típusú, szűkebb nyakú bögréhez tartozhat.

A 4. ábra 5. képen látható öblösödő hasú, enyhén szűkülő nyakú bögre töredékét a jelšovcei temetőben elkülönített fületlen bögrétípus fokozatosan szűkülő nyakú, nyomott gömbhasú darabjával rokoníthatjuk, amelyet a többi változat kísérelétei alapján az Aunjetitz-Maďarovce/Magyarád átmeneti fázisra kelteztek.⁵⁷ Cseh- és Morvaország területén hasonló kónikus nyakú, széles hasú edények profillát és bütökkel ellátott vállú variánsai fordulnak elő az Aunjetitz-kultúrában.⁵⁸

Durva kerámia

A 10695. str. számú sírra ásott 9145. str. számú római épület betöltéséből előkerült bronzkori, durva kerámiatöredékek közül a 4. kép 4. ábráján látható darabra szeretném még felhívni a figyelmet, amelyen 3–4 sorban, kissé szabálytalanul, zsinég lenyomata látható. Hasonló, szabálytalanabb benyomkodásokat a 2009–2011-es ásatás középső bronzkori telepanyagának feldolgozása során eddig összesen 9 edénytöredéken tudtam megfigyelni. Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont (1995–1998) korábbi feltárásai során (1. kép 2.), késő kisapostagi–korai mészbetétes fázisú gödrökből kerültek elő ívelt, szabálytalan benyomkodásokkal durvított töredékek, amelyeken

két esetben látszott zsinég összefüggő lenyomata.⁵⁹ Egyes zsinégdarabok szabályosabb benyomkodásának párhuzamait a hatvani kultúra szlovákiai településein találtam meg.⁶⁰ A tokodi csoport Komárom-Esztergom megyei lelőhelyeinek között anyagában zsinégek sűrű egymás mellé nyomkodására van példa.⁶¹ Gyakoribb e felületkezelés szabálytalanabb, időnként seprűzéssel kombinált változata a hatvani kultúra mai Szlovákia területén található lelőhelyein és a Maďarovce/Magyarád korú települési rétegekben.⁶² A régebbi szlovák szakirodalom feltételezése szerint a házi kerámián előforduló, lapos, szabálytalan gödröcskékből álló „Wabieren, Wabenzier” elnevezésű durvítást, növényi rost kötegek benyomkodásával hozhatták létre.⁶³

A fentebb említett párhuzamok alapján, ezen a töredéken látható RB A1 végétől a hatvani kultúra ÉNy-i területén megjelenő felületkezelés a RB A2-ben is fennmaradt, és a tokodi csoportban, valamint az Aunjetitz-kultúra délnyugat-szlovákiai területén is elterjedt.⁶⁴

Bronztör (3. kép 1.)

A sírban talált enyhén lekerekített markolatlemezű, középbordás, 4 nitszeges bronztörhöz hasonló formájú alabárdpenge ismert ugyan Gainsdorfból,⁶⁵ a ménfőcsanaki pengét azonban a restaurálás előtt a markolaton megfigyelhető famaradványok alapján a fa nyelezésű török közé sorolhatjuk. A középbordás, háromszög alakú, három-öt szegecses bronztörök a közép-Duna-vidéki kora bronzkor alapformái közé tartoznak. Franzhausen II. temetőjének, Gemeinlebern III. fázisú sírjaiból került elő hasonló formájú három és négy nitszeges tör.⁶⁶ Egy szintén ausztriai, ernstbrunnerwaldi példány esetében figyelhető meg a különböző méretű szegecses használata.⁶⁷ A Gáta-Wieselburg-kultúra hainburg–teichtali temetőjéből egy közel egyenes markolatlemezű, négy szegecslyukas, középbordás darab közölt,⁶⁸ míg a

kultúra Magyarország területéről (Gáta, Hegyeshalom, Zsenyke) ismert törei formájukban, a szegecslyukas számában hasonlóak a ménfőcsanakihoz, középbordájuk azonban hiányzik.⁶⁹ A vatyai kultúra II. fázisában jellemzőek az egyenes oldalú, hosszabb középbordás török, a markolatlap ívelt kiképzésével, amelyek közül egy peregi darab hasonlít leginkább a ménfőcsanakihoz.⁷⁰ A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrájához köthető szomódi és mosdós–pusztasárkánytői török lekerekített markolatlapú, középbordás pengék.⁷¹

A szlovákiai bronztörök közt a középboroda, a lekerekített markolatlap a „Hurbanovo-típusú” török jellemzője, amelyek a Nitra/Nyitra-Aunjetitz fázisig elterjedtek a Nitra/Nyitra folyó alsó folyása és a Duna között található temetőkben.⁷² Formájában, a nitszeges számában és elhelyezkedésében a ménfőcsanakihoz egyező tör Sládkovičovo/Diószeg Aunjetitz-Maďarovce fázisú sírjából került elő.⁷³

A dél-bajorországi kora bronzkori fémtárgyak tipológiája szerint a rombusz átmetset a közép-európai kora bronzkor fejlettebb szakaszában (RB A2) jelent meg: az itteni típusok közül a malchingit említhetjük legközelebbi, bár keskenyebb pengéjű párhuzamként.⁷⁴ Inken Vogt felosztásában a ménfőcsanaki tör a „Serie A3”-ba sorolható, amelyek közt a már említett malchingi és franzhauseni darabokon kívül, két Gemeinlebern F temetőjéből származó és egy budapesti példány található.⁷⁵ Ez a típus RB A2b/A3 (FD III) fázisban, a magyarországi középső bronzkor második szakaszának megfelelő időszakban, Dél-Németországtól, Cseh- és Morvaországon át, Észak-Ausztria, ill. Szlovákia területéig fordult elő.⁷⁶

A vizsgált penge hegye letört, ami nem ritkaság a sírokból előkerült török körében: a Nitra/Nyitra-kultúrában előforduló nagy számuk alapján feltételezték, hogy szándékosan törött, így „halott” tárgyak kerültek a sírba.⁷⁷ A Nitra/Nyitra-kultúránál későbbi sírokból is ismertek törött pengék Nesvady/Naszvad, va-

lamint például Sládkovičovo/Diószeg temetőjéből.⁷⁸ A szlovákiai kora bronzkori temetők áttekintése során csak a sírok 1–3%-ában találtak bronztört.⁷⁹ Kiemelkedő számban (41 sírból 9-ben) kerültek elő bronztörök Morvaországban Těšetice–Vinohrady klasszikus és klasszikus utáni Aunjetitz temetőjében, általában férfi és fiú sírokból, valamint egy női sírból.⁸⁰ Ezen kívül néhány esetben ismertek női sírokból törpégek: Vel’ky Grobról/Magyargurabról egy bolygatott, a tájolása alapján női sírból, míg Jelšovce temetőjében két antropológiailag meghatározott, Maďarovce/Magyarád korú női sírból van adat törőről.⁸¹

Pödrött végű karperec (2. kép 3., 3. kép 2.)

A közölt sírban nem a viseleti helyén, hanem a térdnél lévő gömbös edénykére ráhúzva került elő egy viszonylag masszív pödrött végű bronz karperec (2. kép 3., 3. kép 2.). Az 10696. str. számú, szintén a sírcsoporthoz tartozó gyereksírból két vékonyabb darab származik. A 2009–2011-es ásatás során a kisapostagi kultúra sírcsoportjának két urnasírában (6250, 8521. str. számú) találtuk meg egy-egy pödrött végű bronz nyakperec töredékét, valamint az 1877-ben Ménfőcsanak, Kolonics-tágon előkerült temetkezés tartalmazott egy kisebb és egy nagyobb méretű bronz nyakperecet.⁸²

Az 5–5,8 cm átmérőjű 10695. str. számú sírból származó darab a közép-Duna-vidéki kora bronzkorban (RB A1–RB A2) széles körben elterjedt „Ösenhalsring” típusú kicsinyített mása.⁸³ A kisebb méretű, pödrött végű karikák viszonylag ritkák az áttekintett közép-európai leletanyagban: Franzhausen I. temetőjében egy 3,8 cm átmérőjű példány került elő.⁸⁴ Csehországban két Aunjetitz korú lelőhelyről ismert karperecnek meghajlított 3–5 cm átmérőjű, egy vagy másfél menetes „Ösenhalsring”, amely Nähermemmingen típusú karikák közé sorolható és a Felső-Duna vidéken a kora bronzkor korai, míg Csehországban a kései szakaszában terjedt el.⁸⁵ A Langquaid-i depó és linz–wegscheidi sír jó pár-

⁵⁹ MELIS 2011, 184–185., 4. tábla

⁶⁰ NEŠPOROVÁ 1969, Obr. 10, 11–12, Tab. VI, 1; TOČÍK 1961, Abb. 10, 7; TOČÍK 1981, Tab. XIII, 4, Obr. 35, 11.

⁶¹ TORMA 1972, 31. t. 12, 13; VADÁSZ 2001, 2. t. 5.

⁶² NEŠPOROVÁ 1969, Tab. V, 5; TOČÍK 1961, Abb. 10, 5, 8; TOČÍK 1981, Tab. XVII, 6, 8, 9, Tab. XXXIII, 17, 19, 20, Obr. 21, 10, Obr. 28, 11, Obr. 35, 4, 7, 8, 13, Obr. 44, 7, Obr. 45, 1, 11, 13, 14.

⁶³ NEŠPOROVÁ 1969, 387.

⁶⁴ FURMÁNEK et al. 1999, 39.

⁶⁵ LAUERMANN 2003, 63–64., Abb. 35, 12.

⁶⁶ NEUGEBAUER 1994, Abb. 47, 8, 11.

⁶⁷ VOGT 2004, Taf. 3, 147.

⁶⁸ SCHUBERT 1973, Taf. 13, 4; NEUGEBAUER 1994, Abb. 28, 4.

⁶⁹ BÓNA 1975, Taf. 275, 3; NAGY 2013, 103., Taf. 14, 5, Taf. 30, 5.

⁷⁰ BÓNA 1975, Taf. 23., 11.

⁷¹ MOZSOLICS 1967, Taf. 23, 2; VOGT 2004, Taf. 3, 467.

⁷² VLADÁR 1974, 32–34., Taf. 3, 72–73., Taf. 4, 78.

⁷³ VLADÁR 1974, 36., Taf. 4, 86.; TOČÍK 1979, 182., Taf. LXXII, 7.

⁷⁴ SCHUBERT 1973, 73., Chronologietabelle; RUCKDESCHEL 1978, 82., 84., Abb. 3, 12.

⁷⁵ VOGT 2004, 24., 53–54., Taf. 1, 89, 168, 187, 188, 372.

⁷⁶ BÁTORA 2000, Abb. 690, Abb. 692; KISS 2002, Abb. 8.

⁷⁷ BÁTORA 2009, 259.

⁷⁸ DUŠEK 1969, Abb. 1, 7, Taf. II, 5; VLADÁR 1974, Taf. 4, 87.

⁷⁹ BÁTORA 2000, 313., 398.; NOVOTNÁ 2001, 321.; BÁTORA 2009, 221.

⁸⁰ LORENCOVÁ et al. 1987, 130., 241.

⁸¹ BÁTORA 2000, 489.; NOVOTNÁ 2001, 319.

⁸² Győri Főgimnáziumi Értesítő 1876–77, 101.; MITHAY 1941, 6., III. tábla 4, 7.

⁸³ BARTELHEIM 1998, 57., Taf. 45, R.1, Karte 49, Karte 139.

⁸⁴ NEUGEBAUER–MAREŠCH–NEUGEBAUER 1997, 425., Taf. 561, Verf. 732, 1.

⁸⁵ RUCKDESCHEL 1978, 161.; BARTELHEIM 1998, 63–64., Taf. 46, S8, Karte 57, Karte 147.

⁵⁴ BÁTORA 2000, 374–376., Abb. 626, 58, A1–A2; LAUERMANN 2003, 587–588.

⁵⁵ TIHELKA 1960, Obr. 11, 8a, Obr. 14, 6, Obr. 25, 10; STUHLÍK 1992, Abb. 14, 4; BÁTORA 2000, 37.

⁵⁶ NEUGEBAUER 1994, Abb. 30, 1.

⁵⁷ BÁTORA 2000, 382., Abb. 626, 64B, Taf. 21, 1, Taf. 60, 5.

⁵⁸ PODBORSKÝ et al. 1993, Obr. 157, 22; NEUGEBAUER 1994, Abb. 55b, 22; BARTELHEIM 1998, 29., Taf. 41, H2.1, Karte 23, Karte 106.

huzamai, és a gömbfejű tú (*Kugelkopfnadel*) alapján a RB A2 második felére keltezhető.⁸⁶

Ütőkövek (3. kép 5–6.)

A vizsgált sír 2. és 3. számú melléklete T. Biró Katalin meghatározása szerint kvarcitból készült ütőkő. Ilyen kőeszközök a lelőhely más bronzkori jelenségeiből is előkerültek, többek között késő kispastagi (tokodi) korú telepkontextusban (7450. str. számú gödör). Általánosan elterjedt őskori típusok, kőeszköz készítésre, mozsártörőként, kezdetleges kalapácsként – például a Budapest-Farkasrét, denevér-völgyi budai szarukő bányában kovagumók szétverésére – használhatták őket.⁸⁷ A ménfőcsanaki kvarcitkavics eszközök nyersanyaga könnyen hozzáférhető folyami hordalék, a közösség mobilitása szempontjából információt nem hordoz.⁸⁸

Sírokból előkerült ütőkövek ismertek az Aunjetitz-kultúrából, mind Morvaország (Velké Pavovice, Brno–Slavkov), mind Ausztria (Unterhautzenhal) területéről.⁸⁹ Jelšovce négy Aunjetitz-Maďarovce/Magyarád átmeneti fázisú sírjában került elő ütőkő; a temető többi fázisára nem jellemző ez az eszköztípus.⁹⁰ Dunaújváros, Duna-dűlő sírjainak közlésében a Vatyá II. fázisú sírokból találtak két formázott kavicsot, amelyek ábrájuk alapján a ménfőcsanaki ütőkövekre hasonlítanak.⁹¹ A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája temetőinek kőeszközanyaga sajnos csak kis mértékben közölt: Mosonszentmiklós, Jánosházapusztán egy sírből (72. sír) előkerült lekerekített élű, kockaalakú követ felső őrlőkőként használhatták.⁹²

Földfesték (2. kép 4–5.)

A sírban találtak két, kis narancsos színű limonitos homokkő töredék földfestékként szolgálhatott. A magyarországi középső bronzkorban telepekről ismertek festékmaradványok és főként alsó őrlőköveken megmaradt festéknyomok a vatyai kultúra tell-településeiről.⁹³ Különösen nagy számban, 91

db őrlőkő közül 31 db-on, szabad szemmel is látható festéknyomokat (25 esetben vörös okkerét) lehetett megfigyelni Bölcske–Vörösgyír feldolgozott kőanyagában.⁹⁴ A dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája Kaposvár–61. út 1. lelőhelyen előkerült telepének kőanyagában egy őrlőlap-edény felületén figyeltek meg piros festéknyomokat, valamint egy másik jelenségből okkerrög került elő.⁹⁵

Értékelés

Relatív kronológiai helyzet és kulturális kapcsolatok

A sírban előkerült kerámia tárgyak többnyire az Aunjetitz-kultúra klasszikus időszakában megjelenő és a kései fázisban, ill. Věteřov-Maďarovce/Magyarád-kultúrkörben továbbélő, morvaországi–szlovákiai–alsó-ausztriai csoportban elterjedt edénytípusok közé tartoznak. Az edénymellékletek alapján a sír a közép-európai kora bronzkor második szakaszára (RB A2) keltezhető. A bronztört Gemeinlebern III. és Schubert-féle 4. fázisú párhuzamai Ausztriából és Szlovákiából az RB A2b periódusra, a magyarországi középső bronzkor második szakaszára datálják.⁹⁶ Az RB A2a–b váltása a magyarországi bronzkori kronológiában a középső bronzkor 1–2 átmenetének, a tokodi csoport végének, a korai dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája és a vatyai kultúra I/II. fázisának feleltethető meg.⁹⁷

Érdeemes egy kis kiterőt tenni e középső bronzkori sír, ill. a sírcsoport időrendi helyzetére a ménfőcsanaki sok-korszakos lelőhelyen belül. A 10695. str. számú sír a Kolonics-tagról⁹⁸ származó és az újabb ásatásokon feltárt kispastagi korú sírok (ld. bevezetés) utánra keltezhető, és időben megelőzi a dunántúli mészbetétes kerámia kultúrája temetőjének eddig feldolgozott részeit,⁹⁹ valamint az Egry Ildikó és Kovács Tibor által Ménfőcsanakról közölt korai halomsíros, RB B1-re keltezett temetkezéseket.¹⁰⁰ A temetkezések közül a 83-as sz. főút ásatásai során feltárt tokodi csontvázas sír, valamint Ménfőcsanak–Eperföldek lelőhelyéről ismert három csontvázas, bronzkori sír kapcsolatai (hatvani, Gáta-Wi-

eselburg-, Aunjetitz-kultúra) és datálása állnak hozzá a legközelebb.¹⁰¹ A Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont területén előkerült késő kispastagi-korai mészbetétes fázisú, tokodi jelleget is mutató telep-részlet valamivel idősebb lehet.¹⁰² A 2009–2011-es feltárás kora és középső bronzkori leletanyagának feldolgozása során a kispastagi és mészbetétes kerámia kultúrája telepjelenségeinek túlsúlyát tapasztaltuk, azonban a közölt csontvázas, középső bronzkori temetkezésekhez hasonló kapcsolatokat mutató, többségében késő Aunjetitz – korai Věteřov jellegű kerámianyagot tartalmazó hat gödör és egy épület nyomai is előkerültek.¹⁰³

Abszolút kronológia (1. táblázat)

A 10695. str. számú sír embercsontjának AMS-mérése a debreceni MTA ATOMKI HEKAL laboratóriumában készült (DeA-1744.1.1, 3496 ± 26 BP), amelynek kalibrált, 1 σ adata alapján 1880–1772 cal BC közé keltezhető (1. táblázat).¹⁰⁴ Ez részben átfedésben van a kispastagi kultúra eddig publikált viszonylag kései adataival (Balatonöszöd, Temetői-dűlő; Ménfőcsanak, Széles-földek; Szentgál, Mecsek-hegy Kö-lik barlang, ld. 1. táblázat). Vörs, máriaasszonyiszigeti település öt, kispastagi időszakra keltezett, többségében faszén-minta hagyományos radiokarbon mérésének kalibrált adatai meglehetősen hosszú, 2016–1626 cal BC közti időszakot ölelnek fel.¹⁰⁵ A Gáta-Wieselburg-kultúra zsennyei temetőjéből közölt négy radiokarbon adat összességében 1905–1644 cal BC közti időszakot

eredményezett.¹⁰⁶ Ennél fiatalabb idősakra utalnak a Neusiedl am See/Nezsideren feltárt halomsír másodlagos temetkezésének adatai, azonban temetkezésben előkerült tálforma meglehetősen általános: a Gáta-Wieselburg- és a halomsíros kultúra leletanyagában egyaránt előfordul (1. táblázat 9. sor).¹⁰⁷

Ugyanakkor a ménfőcsanaki 10695 str. számú sír radiokarbon adata a Nagydém, középréppusztai, középső és késő bronzkor átmenetére keltezhető korai halomsíros temetkezés nem AMS mérésből származó dátumaival is átfedésben van (1. táblázat, 10. sor).¹⁰⁸ A ménfőcsanaki lelőhelyen feltárt halomsíros korszakba sorolt „áldozati gödör” két radiokarbon adata már 150–200 évvel későbbi (1. táblázat, 11. sor).¹⁰⁹

A kis számú és jelenleg még számos kérdést hordozó dunántúli kora és középső bronzkori radiokarbon adatok¹¹⁰ mellett érdemes röviden kitékinteni a környező területekre. A Dunától K-re az ismert bronzkori tell-települések, 1990-es évek elején készült, nem AMS alapú, radiokarbon méréssorozatában a ménfőcsanaki adat leginkább a koszideri, késő hatvani, késő ottományi rétegek (Tószeg; Jászdózsza; Polgár, Kenderföld; Berettyóújfalu, Herpály) dátumaival mutat átfedést, azonban összevetésük a sokszor hiányzó kontextus, és a gyakran tág időintervallumok miatt problematikus.¹¹¹ A vatyai kultúra Százhalombatta, Földvár és Kakucs, Balladomb településéről újabban közzétett 10, ill. 12 mintából álló méréssorozata alapján az 1900/1800–1800/1700 BC közti időszakban leginkább a Vatyá II/III periódus adatai szóródnak.¹¹² Ezek alapján a ménfőcsanaki temetkezés a tell-települések klasszikus időszakával, a magyarországi középső bronzkor 2. időszakával párhuzamosítható.

Szlovákiában a párhuzamok kapcsán többször említett jelšovcei/nyitraegerszegi temető 14 sírből készült 14C adata alapján az aunjetitzi típusú mellékletekkel eltemetett sírokat 1850–1730 cal BC

⁸⁶ RUCKDESCHER 1978, 153., 154., 157., Abb. 13, 6

⁸⁷ HORVÁTH 2004, 46.

⁸⁸ T. Biró Katalin meghatározása. FARKAS-PETŐ et al. 2004, 1–2. táblázat.

⁸⁹ STUHLÍKOVÁ 1996, 160., Abb. 11, 8; LAUERMANN 2003, 352–360., Abb. 163, 113; HORÁKOVÁ-ENDEROVÁ-ŠTROF 2000, Tab. 12, 2; Tab. 27, 18.

⁹⁰ BÁTORA 2000, 440., Abb. 655, 101, Taf. 1, 3, 13, Taf. 49, 5, Taf. 53, 9.

⁹¹ VICZE 2011, 118., Pl. 123, 6, Pl. 143, 7.

⁹² UZSOKI 1963, 84., 21. t. 3.

⁹³ FARKAS-PETŐ et al. 2004, 122–123.; HORVÁTH 2004, 91–99.

⁹⁴ HORVÁTH et al. 2000, 194–196., 216–217.; HORVÁTH 2004, 71–81.

⁹⁵ HORVÁTH 2004a., 109–110.

⁹⁶ SCHUBERT 1973, Chronologietabelle

⁹⁷ BÁTORA 2000, Abb. 692; KISS 2002, Abb. 8; KISS 2012b, Fig. 3.; FISCHL et al. 2015, 503–523.; Fig. 1b

⁹⁸ MITHAY 1941, 6.; III. t. 1–7.

⁹⁹ KISS et al. 2011

¹⁰⁰ KOVÁCS 1997, 297.; 300; EGRY 2004, 122.; 133.

¹⁰¹ EGRY 2007, 30–31.; 5. kép; KISS et al. 2011; MELIS in press

¹⁰² MELIS 2011

¹⁰³ MELIS 2014, 37–69.

¹⁰⁴ A mérés módszereiről és a laboratóriumról bővebben: MOLNÁR et al. 2013, 665–676. A radiokarbon adatok kalibrációját Kulcsár Gabriella az OxCal v4.2.4 programmal (BRONK RAMSEY 2009) az IntCal13 (REIMER et al. 2013) kalibrációs görbe alapján végezte. Segítségét ezúton is köszönöm. A szövegben szereplő adatok 1σ (68,2%) valószínűség alapján szerepelnek. A sírcsoportról 2015-ben Szlovákiában megjelent közleményben a program korábbi verziójával (OxCal 4.2.1) IntCal 09 görbe alapján kalibrált 1σ adat publikált (1890–1770 cal BC; MELIS 2015, 350., 5.j.; Fig. 2).

¹⁰⁵ Az adatok részletes közlése rövidesen, a jelen tanulmány megjelenésével közel egy időben várható (KISS et al. in press), ugyanitt a Dél-Dunántúlról a Bonyhád, biogáz-üzemi temető két kispastagi sírjából és Balatonkeresztúr, Réti-dűlő kora bronzkori „tömegsírből” származó AMS adat is megjelenik. Ezért a ménfőcsanaki sír kapcsán elsősorban az észak-dunántúli, kora bronzkor vége és késő bronzkor eleje közti időszak publikált radiokarbon adatainak összegzését tartottuk szem előtt.

¹⁰⁶ Újrakalibrált adat 1. táblázat 5–8. sor, ld. 103. j. NAGY 2013, 110–114.; Abb. 3–6.

¹⁰⁷ RUTTKAY 2002, 150.; Abb. 7.

¹⁰⁸ ILON 1998–1999, 253.

¹⁰⁹ ILON 2014, 38; Abb. 5.

¹¹⁰ Az elmúlt időszakban több kutatás keretében folyamatban vannak új radiokarbon mérések: FISCHL et al. 2013; FISCHL et al. 2015; továbbá az OTKA 108597. számú projektje és az MTA BTK Régészeti Intézet Lendület Mobilitás kutatási program keretében (kutatócsoport-vezető: Kiss Viktória), bővebben <http://ri.btk.mta.hu/hu/lendulet-kutancsoport>.

¹¹¹ RACZKY et al. 1992, 42–47.; FISCHL et al. 2013, 357.; Fig. 6.

¹¹² FISCHL et al. 2013, 357.; JAEGER–KULCSÁR 2013, 302–313.; Table 1; Fig. 19; Fig. 22.

közti időszakra lehetett datálni, ugyanakkor a Nitra/Nyitra-kultúra sírjainak adataival nagy mértékű átfedést mutat ez az időszak.¹¹³ A vráblei/verebélyi erődített bronzkori település árkaiból származó fúrásminták makrobotanikai maradványainak újabb publikált 29 AMS dátuma alapján a hatvani és Aunjetitz-kultúra átmenetét 1900 cal BC körüli időszakra, az Aunjetitz periódus végét jelző réteget 1770 cal BC-re keltezték.¹¹⁴ Újabb mérésorozatok alapján az Aunjetitz-kultúra a mai Morvaország területén 2050/2000–1750/1700 cal BC közti időszakot foglalja magában, az idősebb és fiatalabb Aunjetitz időszak váltása 1850±60 cal BC-re tehető.¹¹⁵

Az Aunjetitz- és Unterwölbing-kultúrából Ausztriából 2500–1650 cal BC (2200–1870 cal BC) közti radiokarbon adatok származnak régebbi, nem AMS mérésekből.¹¹⁶ Morvaország területén hosszú, 1950/1900–1500 cal BC közti időszakot fednek le a Věteřov-kultúra újabb dátumai, amelyek laboronként jelentős eltéréseket mutatnak.¹¹⁷ Nyugat-Magyarországon, Pölöske térségében Juhász Imola által készített környezetrekonstrukció során a talajfúrás-minták radiokarbon dátumai szerint a Kr. e. 1890–1520 közötti időszakban a pollenadatok erdőirtást és fejlett mezőgazdaságot jeleztek, ami a Věteřov-kultúra keltezésének feleltethető meg.¹¹⁸

E rövid áttekintés után látható, hogy a 10695. str. számú sír radiokarbon adata leginkább a morvaországi, ill. ausztriai fiatalabb Aunjetitz-kultúra és a legkorábbi Věteřov-kultúra, valamint a Gáta-Wieselburg-kultúra zsennyei temetőjének dátumaihoz áll közel.

Összegzés

A fémmellékletek gyakorisága (a sírcsoportban 6 sírból 4-ben előfordultak bronz/nemesfém tárgyak) alapján egy gazdag kis közösség, család, ill. háztartás temetkezéseit ismerhettük meg Ménfőcsanakon. A környező nagyobb bronzkori temetőkhöz hasonlóan a gyermekek mellé több, értékes mellékletet (2 tömör bronztárgy, nemesfém) helyeztek, örökölhető gazdagságukat, státuszukat így fejezhette ki a közösség.¹¹⁹ A vizsgált sírba eltemetett 4–6 éves gyermek a bronztör alapján fiú lehetett. Általában a kora és középső bronzkorban e kisebb méretű szűrőfegyvereknek rangjelző funkciót tulajdoníthatunk – ennek részletesebb vizsgálata külön tanulmány témáját képezhetné –, ugyanis a közösség felső rétegének férfi és fiútagjait temették el tör és balta kombinációjával, vagy csak törrel.¹²⁰ A gyerek és női sírokban elhelyezett bronzpengék az eltemetett harcos réteghez/csoporthoz való tartozását szimbolizálhatják.¹²¹

Eddigi ismereteink szerint a ménfőcsanaki 10695. str. számú sír temetkezési rítusa és anyagi kultúrája a Rába alsó folyásától K-re különlegesnek tekinthető a középső bronzkorban.¹²² Az egykori Rába ág K-i partján fekvő temetkezés, ill. sírcsoportba temetett egyének dél-morvaországi, ausztriai és délnyugat-szlovákiai területekkel megfigyelhető kulturális kapcsolatának útvonala a Duna és Morva folyók lehettek.¹²³ Származását további összehasonlító antropológiai, geokémiai (izotópos),¹²⁴ valamint archeogenetikai vizsgálatok támaszthatják alá.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni T. Biró Katalinnak a kövek vizsgálatát, Tóth Gábornak az ember-tani anyag, Nagy Gábornak az állatcsont, továbbá Sümegi Pálnak a dentáliumgyöngyök meghatározását. A kerámiaanyag restaurálásáért és a fémtárgyak XRF vizsgálatáért Döbröntey-David Szilviát és az Archeolore Kft. munkatársait illeti köszönet. A tárgyrajzokat Binder Hajnalkának, a térképek, digitalizált rajzok elkészítését Eke Istvánnak és Kovács Zoltánnak köszönöm. Ezen kívül köszönöm Ilon Gábor ásatásvezető régésznek munkámhoz nyújtott támogatását, továbbá, hogy a leletanyagot publikálásra átengedte. A radiokarbon adatok kalibrációjáért és az összevetésükhöz nyújtott hasznos tanácsokért Kulcsár Gabriellának tartozom köszönettel.

¹¹³ GÖRSDORF 2000, 568–569.

¹¹⁴ SCHLÜTZ–BITTMANN 2016, doi:10.1017/RDC.2015.17, 10, Fig. 2.

¹¹⁵ PEŠKA 2012, 305.; Abb. 7

¹¹⁶ STADLER 1995, 210–224.

¹¹⁷ PEŠKA 2012, 305.; Abb. 7; 8

¹¹⁸ KVASSAY et al. 2004, 139.; 144., 27.j.

¹¹⁹ SOSNA 2009, 131–132., 134–135.; NAGY 2013, 116.; KISS 2012a, 254.

¹²⁰ NOVOTNÁ 2001, 321.

¹²¹ BÁTORA 2000, 489–490.

¹²² KISS 2012b, Fig. 1.2; NAGY 2013, Abb. 1.

¹²³ KISS 2011, 225–226., Fig. 2.2.

¹²⁴ KRENN-LEEB 2011, 24–25.

Eszter Melis

Middle Bronze Age inhumation burials at Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek

Keywords: *find report, relative chronology and cultural contacts; Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek, County Győr-Moson-Sopron; Middle Bronze Age, Aunjetitz culture; inhumation burial, bronze dagger*

The Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek site (id. no. 34305) lies in the Little Hungarian Plain, 6 km south-west of Győr, on the outskirts of Ménfőcsanak that is administratively part of the county seat (*Fig. 1. 1–2*). The alluvial cone known as Szeles-domb, bounded by waterlogged floodplain meadows to its west and north-east before the river regulations, was deposited by the Holt-Marcál (Óreg-Rába) River that currently flows north-west of the site. Traces of Neolithic, Copper Age, Bronze Age, Celtic, Roman Age, Avar and Árpadian Age occupation have been identified on this extensive, roughly 150 ha large site complex known as Széles-földek since 2004. Between 2009 and 2011, we conducted a pre-development excavation in the area of a planned shopping centre, in the area bounded by Road 83 and the roads leading to Gyirmót and the Achilles Part (*Fig. 1. 2*), with the specialists of the National Heritage Protection Centre of the Hungarian National Museum (excavation director: Gábor Ilon, colleagues: István Eke, Ciprián Horváth, Márton Szvath and the present author). A group of six crouched inhumation burials of the Middle Bronze Age was uncovered in the archaeologically investigated area's eastern part, lying closer to the M1 Motorway. Although cremation was the norm east of the Répce River in north-western Transdanubia at the close of the Early Bronze Age and during the Middle Bronze Age (Kisapostag culture and Transdanubian Encrusted Pottery culture), these inhumation burials will no doubt contribute to a better understanding of the finer details of regional and chronological differences. Described and discussed here is Grave 10695, the most lavishly furnished burial among the Ménfőcsanak graves (*Figs 2–4*). The detailed assessment was made possible, among others, by the analyses performed by Katalin T. Biró (lithics), Szilvia Döbröntey-David (conservation, XRF analysis) and Gábor Tóth (anthropological assessment). The overview of the main cultural trajectories of the neighbouring regions during the RBr A period (corresponding to the Hungarian Early Bronze Age 2–Middle Bronze Age 2) revealed that the burial rite of the 4–6-year-old child shares most similarities with the funerary practices that can be derived from the traditions of the Aunjetitz culture regarding orientation (south to north), body placement (on the right side, a boy, judging from the grave goods) and the head turned to the east.

The parallels to the pottery finds associated with the burial (a globular vessel, a bowl and mugs) can be assigned to the ceramic wares that appeared during the classical phase of the Aunjetitz culture and survived into the culture's late phase, and were also popular in the Moravian-Slovakian-Lower Austrian group of the Věteřov-Maďarovce/Magyarád complex. The grave pottery dates the burial to the second phase of the Central European Early Bronze Age (RBr A2). The counterparts to the bronze dagger from Gemeinlebern III and Schubert's Phase 4 in Austria and Slovakia indicate a date in the RBr A2 phase, corresponding to the Hungarian Early Bronze Age 2.⁹⁶ The analogies to the bronze bracelet with rolled terminals likewise indicate a date in the RBr A2. On the testimony of the current evidence, the RBr A2a–A2b transition corresponds to the Middle Bronze Age 1–2 transition, the end of the Tokod group, the early Transdanubian Encrusted Pottery culture and Phase I/II of the Vatyá culture.⁹⁷

A brief detour on the relative chronological position of this Middle Bronze Age burial and the entire

grave group within this multi-period site at Ménfőcsanak seems in order at this point. Grave 10695 post-dates the Kisapostag burials found in 1877 in an area known as Kolonics-tag⁹⁸ and the Kisapostag graves uncovered during the 2009–2011 excavations. At the same time, it pre-dates the already assessed sections of the cemetery of the Transdanubian Encrusted Pottery culture uncovered on the planned track of Road 83 in 1993–1994,⁹⁹ as well as the early Tumulus burials dated to the RBr B1 period uncovered by Ildikó Egry and Tibor Kovács at Ménfőcsanak, Savanyító.¹⁰⁰ The inhumation burial of the Tokod culture found during the excavations on Road 83 and three Bronze Age inhumation burials from Ménfőcsanak, Eperföldek (2005–2006) are closest both in terms of cultural contacts (Hatvan, Gáta-Wieselburg and Aunjetitz cultures) and their date.¹⁰¹ The late Kisapostag-early Encrusted Pottery settlement section coloured by Tokod elements investigated at Ménfőcsanak, Bevásárlóközpont between 1995 and 1998 is probably slightly earlier.¹⁰² Even though the assessment of the Early and Middle Bronze Age material from the 2009–2011 excavations indicated a preponderance of the settlement features of the Kisapostag and Encrusted Pottery cultures, there were also six pits and a building yielding mostly late Aunjetitz-early Věteřov-type pottery¹⁰³ that reflected similar cultural contacts as the Middle Bronze Age burial published here.

The AMS dating of a human bone sample from Grave 10695 in the HEKAL laboratory of the Institute of Nuclear Research of the Hungarian Academy of Sciences gave a date of 3496±26 BP (Sample DeA-1744.1.1), whose calibrated (1σ) date is 1880–1772 cal BC. *Table 1* shows the currently available radiocarbon dates for the period between the close of the Early Bronze Age and the onset of the Late Bronze Age for northern Transdanubia and the adjacent areas.¹⁰⁴ The date of the Ménfőcsanak burial partly overlaps with the relatively late dates of the Kisapostag culture and the four dates for the Zsennye cemetery of the Gáta-Wieselburg culture.¹⁰⁶ At the same time, the date of the early Tumulus burial of Nagydém, Középrépaszpuszta, assigned to the transition period between the Middle and the Late Bronze Age, also falls into this period (although this date does not come from an AMS measurement). The radiocarbon dates for the Vatyá settlements at Százhalombatta, Földvár and Kakucs, Balladomb, based on ten and twelve samples, respectively, indicate that the Vatyá II/III period falls between 1900/1800–1800/1700 BC.¹¹² In terms of absolute chronology, the Ménfőcsanak settlement can be correlated with the classical period of the tell settlements, with the Hungarian Middle Bronze Age 2. A review of the dates for the south-eastern distribution of the Aunjetitz complex (Slovakia, Austria and the Czech lands) indicated that the radiocarbon date for Grave 10695 is closest to the dates of the later Aunjetitz culture and the earliest Věteřov culture in Austria and Moravia.

The abundance of metal finds in the burials (four of the six graves yielded bronze or precious metal articles) suggest that the members of a small wealthy community, family or household had been buried in the Ménfőcsanak graves. Similarly to the area's larger Bronze Age cemeteries, the child burials contained several valuable grave goods (such as two solid bronze artefacts, precious metals), an expression of their inherited wealth and status.¹¹⁹ Judging from the bronze dagger, the child interred in the grave was a 4–6-year-old boy. Smaller cutting weapons generally functioned as an emblem of rank in the Early and Middle Bronze Age since only the men and boys of a community's higher echelons were buried with the combination of a dagger and an axe or solely with a dagger.¹²⁰ The bronze blades placed in child and female burials probably symbolised their membership in the warrior group.¹²¹

The current evidence indicates that Grave 10695 of Ménfőcsanak is quite unique in terms of its burial rite and grave goods in the Middle Bronze Age of the region east of the lower reaches of the Rába River.¹²² The route of the cultural contacts between the burial and the grave group lying on the eastern bank of a former Rába channel and the southern Moravian, Austrian and south-west Slovakian regions probably led along the Danube and Morva Rivers.¹²³ The ancestry of the deceased can be confirmed by future comparative anthropological, geochemical (isotope)¹²⁴ and archaeogenetic analyses.

¹ The footnote texts can be found in the Hungarian study.

Irodalom • References

- BARTELHEIM 1998 BARTELHEIM, M.: Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur – Chronologische und chorologische Untersuchungen. UPA 46. Bonn, 1998.
- BÁTORA 2000 BÁTORA, J.: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei – Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. PAS 16. Kiel, 2000.
- BÁTORA 2009 BÁTORA, J.: Hroby s dýkami na pohrebisku zo staršej doby bronzovej v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. Gräber mit Dolchen auf dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld in Ludanice-Mýtna Nová Ves. Slovenská Archeológia 57 (2009) 221–260.
- BÓNA 1975 BÓNA I.: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Archaeologia Hungarica 49. Budapest, 1975.
- BRONK RAMSEY 2009 BRONK RAMSEY, C.: Dealing with outliers and offsets in radiocarbon dating. Radiocarbon, 51 (3) (2009), 1023–1045.
- DUFFY et al. 2014 DUFFY, P. R.–PARDITKA GY.–GIBLIN, J. I.–PAJA L.–SALISBURY, R. B.: Temetkezési szokások kutatása a Körös-völgyben. Discovering Mortuary Practices in the Körös River Basin, Hungary. In: Magyar Régészet, 2014 ősz, http://www.magyarregeszt.hu/wp-content/uploads/2014/10/duffy_H14O.pdf– Hungarian Archaeology E-Journal 2014 Autumn, http://www.hungarianarchaeology.hu/wp-content/uploads/2014/11/eng_duffy_14O.pdf
- DUŠEK 1969 DUŠEK, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Archaeologica Slovaca Catalogi 4. Bratislava, 1969.
- EGRY 2004 EGRY I.: Halomsíros temető Győr–Ménfőcsanak–Bevásárlóközpont területén – Cemetery of Tumulus Culture in the Territory of the Shopping Centre of Győr–Ménfőcsanak. In: Ilon G. (Szerk.) ΜΩΜΟΣ III. Őskoros kutatók III. összejevetelének konferenciakötete: Halottkultusz és temetkezés, Szombathely – Bozsok 2002. okt. 7–9. Szombathely, 2004. 121–137.
- EGRY 2007 EGRY I.: Előzetes beszámoló a Győr – Ménfőcsanak, Eperföldeken végzett megelőző feltárásokról (2005–2006). Preliminary report on the investment-led excavation at Győr–Ménfőcsanak, Eperföldek (2005 – 2006). Régészeti Kutatások Magyarországon 2006 – Archaeological Investigation in Hungary 2006. (2007) 27–52.
- EGRY et al. 1997 EGRY I., T. – SZÖNYI E. – TOMKA P.: Győr – Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont. Régészeti Füzetek, Ser. I. No.49. (1997) 72–73.

- FARKAS-PETŐ et al. 2004 FARKAS-PETŐ A. – HORVÁTH T. – KOZÁK M.: Fejér megye középső bronzkori földvárainak kőanyaga. Régészeti és petrográfiai feldolgozás. 1. rész. In: Nagy E. Gy. et al. (Szerk.) ΜΩΜΟΣ II. Őskoros kutatók II. Összejevetelének konferenciakötete. Debrecen, 2004. 113–135.
- FIGLER 1996 FIGLER A.: Adatok Győr környékének bronzkorához. Bronzkori kultúrák Győr környékén. Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. Bronzezeitliche Kulturen in der Umgebung von Győr. Pápai Múzeumi Értesítő 6. (1996) 7–29.
- FISCHL et al. 2013 P. FISCHL K. – KISS V. – KULCSÁR G. – SZEVEÉNYI V.: Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B.C. In: Meller, H. – Bertemes, F. – Bork, H.-R. – Risch, R. (szerk.) 1600 - Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs?: 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale). Halle (Saale), 2013, 355–371.
- FISCHL et al. 2015 P. FISCHL K. – KISS V. – KULCSÁR G. – SZEVEÉNYI V.: Old and new narratives for the Carpathian Basin around 2200 BC. In: Meller, H. – Arz, W.H. – Jung, R. – Risch, R. (szerk.): 2200 BC – A climatic breakdown as a cause for the collapse of the old world? 7th Archaeological Conference of Central Germany. October 23–26, 2014 in Halle (Saale). Halle (Saale), 2015, 503–523.
- FURMÁNEK et al. 1999 FURMÁNEK, V. – VELIAČIK, L. – VLADÁR, J.: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. PAS 15. Rahden/West, 1999.
- GÖRSDORF 2000 GÖRSDORF, J.: Interpretation der Datierungsergebnisse von Menschenknochen aus dem Gräberfeld Jelšovce. In: BÁTORA 2000.
- HORÁLKOVÁ ET AL 2000 HORÁLKOVÁ-ENDEROVÁ, P.–ŠTROF, A.: Pohřebišť a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov. Gräberfeld und Siedlung der Aunjetitzer Kultur in Slavkov u Brna (Austerlitz), Bez. Vyškov. Pravěk – Supplementum 6. (2000)
- HORVÁTH 2004 HORVÁTH T.: A vatyai kultúra településeinek kőanyaga – Komplex régészeti és petrográfiai feldolgozás. Ph. D. disszertáció, ELTE Régészeti Intézet, Budapest, 2004.
- HORVÁTH 2004a HORVÁTH T.: Előzetes jelentés a Kaposvár-61. út 1. lelőhely középső bronzkori településének kőanyagáról. In: Nagy E. Gy. et al. (Szerk.) ΜΩΜΟΣ II. Őskoros kutatók II. Összejevetelének konferenciakötete. Debrecen, 2004.
- HORVÁTH et al. 2000 HORVÁTH T.–KOZÁK M.–PETŐ A.: Újabb adatok a középső bronzkor kőiparához: Bölcske-Vörösgyír tell-település kőanyagának komplex feldolgozása. Neue Angaben über die Steinverarbeitung in der mittleren Bronzezeit: Die Aufarbeitung des Komplexes des Steinmaterials der bronzezeitlichen Hügelsiedlung von Bölcske-Vörösgyír (petrographisch-archäologisch). Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 7. (2000)
- HORVÁTH-KULCSÁR 2012a HORVÁTH T.–KULCSÁR G.: A kora bronzkori településrész. In: Horváth T. (ed.): *Balatonöszöd-Temetői-dűlő őskori településrészei. A középső rézkori, késő rézkori és kora bronzkori települések*. Budapest 2012, 751–780. <http://real.mtak.hu/2959/> [online]

- HORVÁTH–KULCSÁR 2012b HORVÁTH T.–KULCSÁR G.: Ismeretlen rendeltetésű kerámia tölesér a kora bronzkori Somogyvár–Vinkovci-kultúrából, Balatonöszöd-Temetői dűlő lelőhelyen. A ceramic funnel of unknown function of the Early Bronze Age Somogyvár–Vinkovci culture from Balatonöszöd-Temetői dűlő. *Ősrégészeti Levelek* 12 (2010 [2012]) 69–83.
- ILON 1991 ILON G.: A Szentgál Mecsek–Hegyi Kő–Lik barlang régészeti emlékei – Előzetes jelentés. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 2 (1991) 83–96.
- ILON 1996 ILON G.: Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. In: Dénes J. (Szerk.) Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg, 1996. 6–43.
- ILON 1998–1999 ILON G.: A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagydém–Középrépusztán és a hegykői edénydepot. Die Bestattungen der bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Nagydém–Középrépuszta und das Gefässdepot von Hegykő. *Savaria* 24/3 (1998–1999) 239–276.
- ILON 2014 ILON, G.: Opfergrube der Hügelgräberkultur in der Gemarkung von Ménfőcsanak. Spiralornament auf einem Tonfries eines Gebäudes. *ActaArchHung* 65. 5–42
- JAEGER–KULCSÁR 2013 JAEGER, M.–KULCSÁR, G.: Kakucs-Balla-domb. A Case Study in the Absolute and Relative Chronology of the Vatia Culture. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 64 (2013), 302–313.
- KISS 2002 KISS, V.: Anknüpfungspunkte zwischen Mitteleuropa und Transdanubien in der mittleren Bronzezeit. *Antaeus* 25. (2002) 477–511.
- KISS 2004 KISS V.: Megfigyelések a mészbetétes kerámia kultúrája temetkezési szokásairól és társadalmáról. Observations on the funerary rites and the society of the Transdanubian Encrusted Pottery Culture. In: Ilon G. (Szerk.) ΜΩΜΟΣ III. Őskoros kutatók III. összjövételének konferenciakötete: Halottkultusz és temetkezés. Szombathely, 2004. 243–266.
- KISS 2011 KISS, V.: The role of the Danube in the Early and Middle Bronze Age of the Carpathian Basin. In: Kovács Gy., Kulcsár G. (ed.) Ten Thousand Years along the Middle Danube – Life and Early Communities from Prehistory to History. *Varia Archaeologica Hungarica* 26. Budapest, 2011, 211–239.
- KISS 2012a KISS, V.: Middle Bronze Age Encrusted Pottery in Western Hungary. *Varia Archaeologica Hungarica* 27. Budapest, 2012.
- KISS 2012b KISS V.: Central European and Southeastern Alpine Influences upon Western Transdanubia's Early and Middle Bronze Age. In: Anreiter, P. et al. (ed.) Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage – Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday. Budapest, 2012. 321–335.

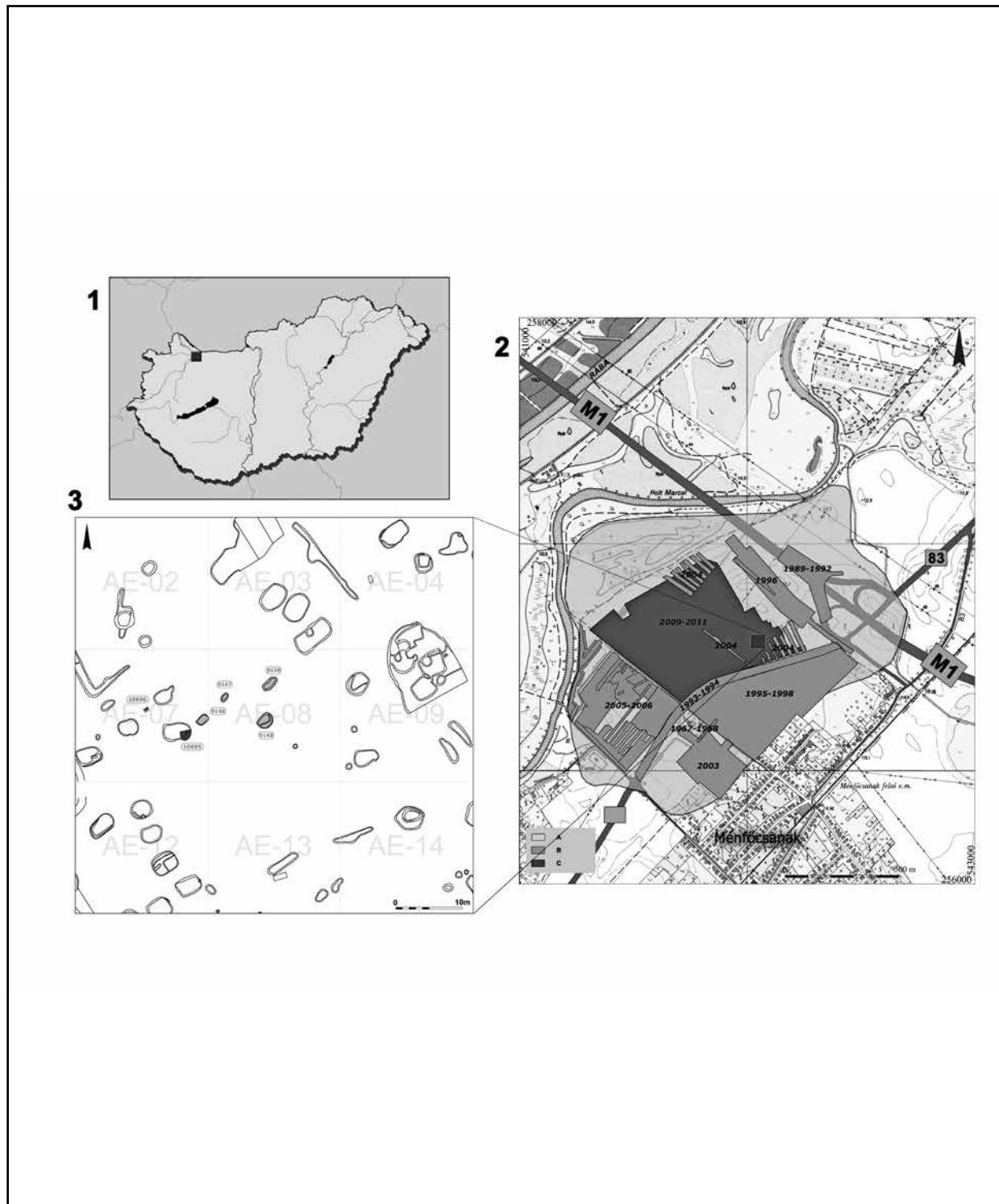
- KISS et al. 2011 KISS V.–VADAY A.–FÁBIÁN SZ.: Ménfőcsanak–83. út sok-korszakos lelőhelyének feldolgozása . Analysis of the multi-period site of Ménfőcsanak road n. 83. OTKA jelentés. [online] (Frissítve 2009. március 31./Last updated 31st March 2011) Elérés/Available at: <<http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&num=47072>> [Látogatva 2013. január 5. /Accessed on 5th Januar 2013]
- KISS et al. in press KISS, V.–FÁBIÁN, SZ.–HAJDU, T.–KÖHLER, K.–KULCSÁR, G.–MAJOR, I.–SZABÓ, G.: Contributions to the relative and absolute chronology of the Early and Middle Bronze Age in western Hungary based on the radiocarbon dating of human bone. In: Németh, E. R.–Rezi, B. (eds.): Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 2–4 October 2014, Cluj-Napoca, 2015 (in press)
- KOVÁCS 1997 KOVÁCS, T.: Das Grab von Ménfőcsanak. Ein Beitrag zu transdanubischen Denkmälern der Vorhügelgräberzeit. In: Dobiat, C., Leidorf, K. (Hrsg.): *Xpóvoç – Festschrift für Bernhard Hänsel. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Studia honoraria*, 1, Espelkamp, 1997. 297–301.
- KRENN-LEEB 2011 KRENN-LEEB, A.: Zwischen Buckliger Welt und Kleinen Karpaten – Die Lebenswelt der Wieselburg-Kultur. *Archäologie Österreichs* 22. (2011) 11–26.
- KVASSAY et al. 2004 KVASSAY J.–KISS V.–BONDÁR M.: Őskori és középkori település emlékei Zalaegerszeg-Ságod-Bekeháza lelőhelyen. Prähistorische und mittelalterliche Siedlungsreste von Zalaegerszeg-Ságod-Bekeháza. *Zalai Múzeum* 13. (2004)
- LAUERMANN 2003 LAUERMANN, E.: Studien zur Aunjetitz-Kultur im nördlichen Niederösterreich 1-2. UPA 99. Bonn, 2003.
- LEEB 1987 LEEB, A. : Überblick über Chorologie, Typologie und Chronologie der Wieselburgerkultur. 100 Jahre Forschungsstand. In: Hicke, W. (Hrsg.) Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 75. Eisenstadt, 1987.
- LORENCOVÁ et al. 1987 LORENCOVÁ, A.–BENEŠ, J.–PODBORSKÝ, V.: Das Aunjetitzer Gräberfeld in Těšetice–„Vinohrady”. *Těšetice-Kyjovice* 3. Brno, 1987.
- MELIS 2011 MELIS E.: Adatok a Tokod-csoport nyugati elterjedéséhez. Some comments on the western diffusion of the Tokod-Group. *Arrabona* 49. (2011) 179–200.
- MELIS 2013 MELIS E.: Adalékok a kora bronzkori viselethez egy Ménfőcsanak-Széles-földeken feltárt hamvasztásos sír alapján. Data on Early Bronze Age Apparel on the Basis of a Cremation Grave Excavated at Ménfőcsanak-Széles-földek. In: *Magyar Régészet*, 2013 ősz http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/10/Melis_130.pdf – Hungarian Archaeology, E-Journal 2013 Autumn http://www.hungarianarchaeology.hu/wp-content/uploads/2013/10/eng_Melis_130.pdf

- MELIS 2014 MELIS E.: A ménfőcsanaki középső bronzkori település nyugati típusú leletgyűjtései. The western-type assemblages from the Middle Bronze Age settlement at Ménfőcsanak. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 2014.
- MELIS 2015 MELIS, E.: Inhumation burials from the Early Bronze Age in Győr – Ménfőcsanak. In: J. Batora – P. Tóth (ed.) *Ked' bronz vystriedal med'. Zborník príspevkov z XXIII. medzinárodného sympózia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku“* Levice 8.–11. októbra 2013. *Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes Tomus XVIII.* Bratislava – Nitra, 2015. 339–354.
- MELIS in press MELIS, E.: Some problems on the research of the Middle Bronze Age in North-western Transdanubia. *Az Északnyugat-Dunántúl középső bronzkorának néhány kutatási problémájáról.* In: Kiss, V.–Kulcsár, G.–V. Szabó, G.–Váczi, G. (Szerk.) *State of the Hungarian Bronze Age research. A bronzkor kutatásának helyzete Magyarországon.* Budapest, in press.
- MITHAY 1941 MITHAY S.: *Bronzkori kultúrák Győr környékén.* Győr, 1941.
- MOLNÁR et al. 2013 MOLNÁR, M.–JANOVICS, R.–MAJOR, I.–ORSOVSKY, J.–GÖNCZI, R.–VERES, M.–LEONARD, A. G.–CASTLE, S. M.–LANGE, T. E.–WACKER, L.–HAJDAS, I.–JULL, A. J. T.: Status report of the new AMS C-14 sample preparation lab. of the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies, Debrecen, Hungary. *Radiocarbon* 55 (2013)
- MOZSOLICS 1967 MOZSOLICS, A.: *Bronzfundedes Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás.* Budapest, 1967.
- NAGY 2013 NAGY, M.: Der südlichste Fundort der Gáta-Wieselburg-Kultur in Zsenye-Kavicsbánya/Schottergrube, Komitat Vas, Westungarn. *Savaria Pars Archaeologica* 36. (2013) 75–173.
- NAGY–FIGLER 2009, NAGY M.–FIGLER A.: *Dentaliumékszerek a Gáta-Wieselburg kultúra temetkezéseiben. Dentalium jewellery in the burials of the Gáta-Wieselburg culture.* In: Ilon G. (Szerk.) *ΜΟΜΟΣ VI. Óskoros kutatók VI. összejelentelének konferenciakötete – Nyersanyagok és kereskedelem, Kőszeg, 2009. március 19–21. Szombathely, 2009.*
- NEŠPOROVÁ 1969 NEŠPOROVÁ, T.: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. *Zur Problematik der Hatvan-Kultur in der Südwestslowakei.* *Slovenská Archeológia* 17. (1969) 370–402.
- NEUGEBAUER 1977 NEUGEBAUER, J.-W. 1977. *Böheimkirchen – Monographie des namengebenden Fundortes Böheimkirchengruppe der Věteřovkultur.* *Archaeologia Austriaca* 61/62. (1977) 31–207.
- NEUGEBAUER 1994 NEUGEBAUER, J.-W.: *Bronzezeit in Ostösterreich.* St. Pölten – Wien, 1994.
- NEUGEBAUER ET AL 2001 NEUGEBAUER-MARESC, C.–NEUGEBAUER, J.-W.: *Zu den Bestattungssitten der endneolithischen Becherkulturen und der Frühbronzezeit Ostösterreichs – zum Forschungsstand.* In: Lippert, A. et al. (Hrsg.) *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa.* *Internationale Archäologie* 2. Rahden/Westf., 2001. 231–244.

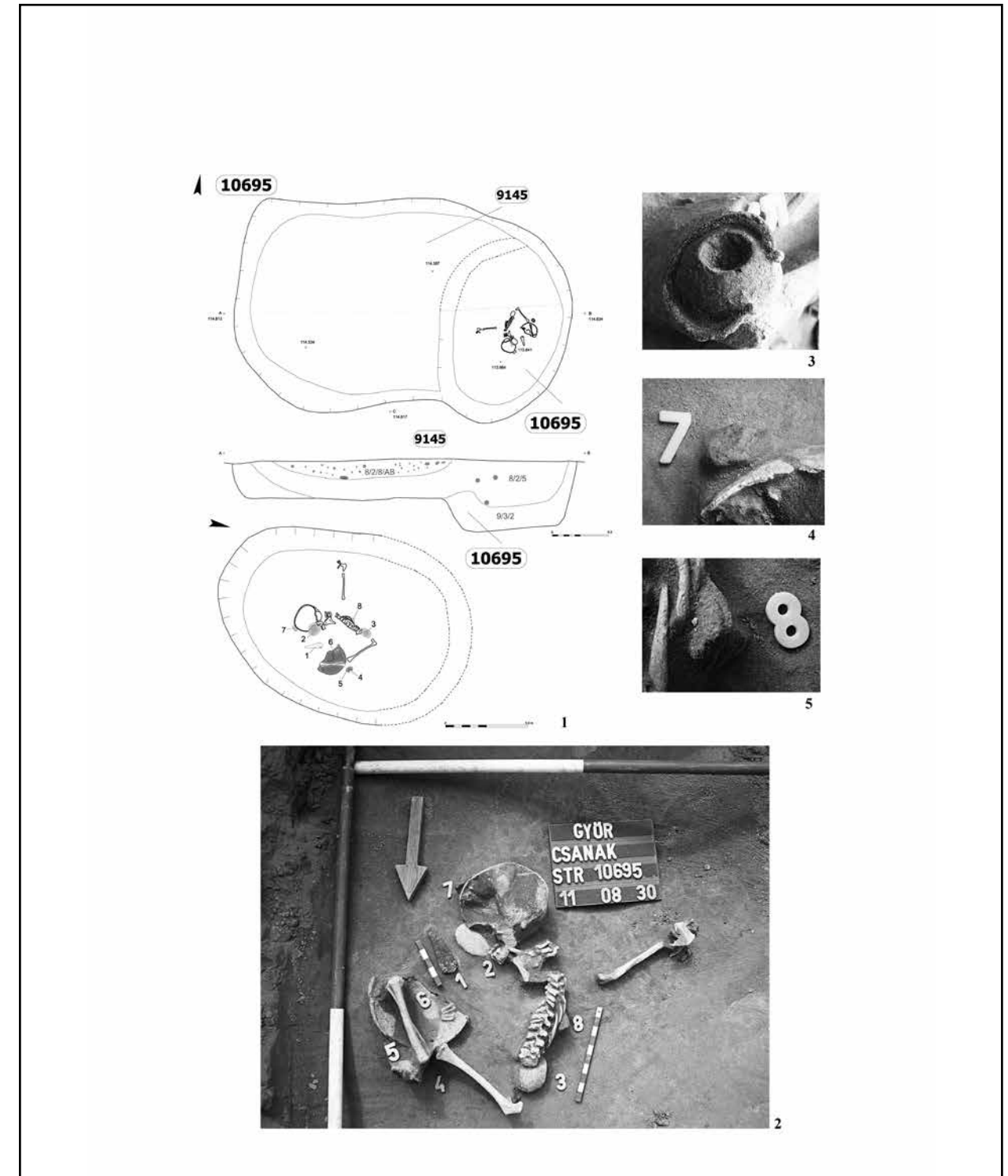
- NÉMETH et al. 1993 NÉMETH G.–T. SZÓNYI E.–TAKÁCS M.–TOMKA P.: Győr-Ménfőcsanak, Szeles-dűlő M1. *Régészeti Füzetek, Ser. I. No.45.* (1993) 12–14.
- NOVOTNÁ 2001 NOVOTNÁ, M.: *Angriffs- und Symbolwaffen der älteren Bronzezeit in der Slowakei.* In: Lippert, A. et al. (Hrsg.) *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa.* *Internationale Archäologie* 2. Rahden/Westf., 2001. 317–323.
- ONDRÁČEK 1962 ONDRÁČEK, J.: *Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě. Aunjetitzer Gräberfeld bei Rebešovice in Mähren.* *Sborník česlovenské společnosti archeologické* 1962. 5–93.
- O'SHEA 1996 O'SHEA, J.: *Villagers of the Maros. A portrait of an Early Bronze Age Society.* New York, 1996.
- PEŠKA 2012 PEŠKA, J.: *Beispiele der absoluten Chronologie der Frühbronzezeit in Mähren und ihrer Verknüpfungen mit der Ägäis.* In: Kujovský, R., Mitáš, V. (ed.) *Václav Furmánek a doba bronzová – Zborník k sedemdesiatym narodeninám.* *Archaeologica Slovaca Monographiae* 13. Nitra, 2012, 297–314.
- PODBORSKÝ et al. 1993 PODBORSKÝ, V.–ČIZMÁŘ, M.–DVOŘÁK, P.–ERHART, A.–JANÁK, V.–MEDUNOVÁ-BENEŠOVÁ, A.–NEKVASIL, J.–ONDRÁČEK, J.–PAVELČÍK, J.–SALAŠ, M.–STUHLÍK, S.–STUHLÍKOVÁ, J.–ŠEBELA, L. ŠMÍD, M.–STROF, A.–TEJRAL, J.–VALOCH, K.: *Pravěké Dějiny Moravy.* Brno 1993.
- PRIMAS 1977 PRIMAS, M.: *Untersuchungen zu den Bestattungssitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit.* *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 58. (1977) 4–106.
- RACZKY et al. 1992 RACZKY, P.–HERTELENDI, E.–HORVÁTH, F.: *Zur absoluten Datierung der bronzzeitlichen Tell-Kulturen in Ungarn.* In: *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss.* Frankfurt am Main, 1992.
- REIMER et al. 2013 REIMER, P. J.–BARD, E.–BAYLISS, A.–WARREN BECK, J.–BLACKWELL, P. G.–BRONK RAMSEY, CH.–GROOTES, P. M.–GUILDERSON, T. P.–HAFLIDASON, H.–HAJDAS, I.–HATTÉ, CHR.–HEATON, T. J.–HOFFMANN, D. L.–HOGG, A. G.–HUGHEN, K. A.–KAISER, K. F.–KROMER, B.–MANNING, S. W.–NIU, M.–REIMER, R. W.–RICHARDS, D. A. –SCOTT, E. M.–SOUTHON, J. R.–STAFF, R. A.–TURNER, CHR. S. M.–VAN DER PLICHT, J.: *IntCal13 and Marine 13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP.* *Radiocarbon* 55 (2013) 1869–1887.
- REITER 2008 REITER, V.: *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen von Franzhausen II und Ratzersdorf im Unteren Traisental.* *Schriftliche Arbeit zum Erlangen der 1. Diplomprüfung am Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien.* 2008.
- RUCKDESCHEL 1978 RUCKDESCHEL, W.: *Die frühbronzezeitliche Gräber Südbayerns – Ein Beitrag zur Kenntnis der Straubinger Kultur.* Bonn, 1978.
- RUTTKAY 2002 Ruttkay, E.: *Das endneolithische Hügelgrab von Neusiedl am See, Burgenland: zweite Vorlage, Teil 1., Die Fazies Neusiedl. Egy későneolitikus halomsír Nezsiderböl (Neusiedl am See, Burgenland).* *Budapest Régiségei* 36 (2002) – *In memoriam Rózsa Kalicz-Schreiber (1929–2001),* 145–170.

- SAUER 2004 SAUER, P.: A6 Nordost Autobahn – Fundstelle Prellenkirchen. In: WegZeiten – Archäologie und Straßenbau. Fundberichte aus Österreich Materialhefte A, Sonderheft 1, Wien, 2004.
- SCHLÜTZ–BITTMANN 2016 SCHLÜTZ, F.–BITTMANN, F.: Dating Archaeological Cultures by Their Moats? A Case Study from the Early Bronze Age Settlement Fidvár near Vrábľa, SW Slovakia. Radiocarbon, Available on CJO 2016.
- SCHUBERT 1973 SCHUBERT, E.: Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 54. (1973) 1–105.
- SOSNA 2009 SOSNA, D.: Social Differentiation in the Late Copper Age and the Early Bronze Age in South Moravia (Czech Republic). British Archaeological Reports, International Series 1994. Oxford: Archaeopress, 2009.
- SØRENSEN ET AL 2009 SØRENSEN, M. L. S.–REBAY-SALISBURY, K. Landscapes of the Body: Burials of the Middle Bronze Age in Hungary. European Journal of Archaeology Vol. 11(1) 2009.
- STADLER 1995 STADLER, P.: Ein Beitrag zur Absolutchronologie des Neolithikums in Ostösterreich aufgrund der C14 Daten. In: Neugebauer, J.-W. (Hrsg.) *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St. Pölten, 1995.
- STADLER 2002 STADLER, P.: 14C-Datierung der beiden Bestattungen aus dem Hügelgrab von Neusiedl am See, Bgld. Budapest Régiségei 36 (2002) – In memoriam Rózsa Kalicz-Schreiber (1929–2001), 171–174.
- STUHLÍK 1992 STUHLÍK, S.: Die Věteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. Prähistorische Zeitschrift 67. (1992) 15–42.
- STUHLÍK 2001 STUHLÍK, S.: Die Besiedlung Ostmährens durch die Aunjetitzer Kultur und den epischurkeramischen Komplex zu Beginn der Bronzezeit. The settlement of Eastern Moravia by the Únětice culture and the Epi-corded Ware complex at the beginning of the Bronze Age. In: Lippert, A. et al. (Hrsg.) *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa*. Internationale Archäologie 2. Rahden/Westf., 2001.
- STUHLÍK ET AL 1996 STUHLÍK, S.–STUHLÍKOVÁ, J.: Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovice, Südmähren. Prähistorische Zeitschrift 71. (1996) 125–169.
- SZABÓ 1999 SZABÓ, J. J.: Früh- und Mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya. Inventaria Praehistorica Hungariae VIII. Budapest, 1999.
- SZABÓ 2010 SZABÓ G.: A Dunántúli mészbetétes edények népe kultúrájának kialakulása és belső időrendje a Bonyhádon feltárt temetőrészlet tükrében. Ausgestaltung der Kultur und innere Zeitordnung des Volkes der inkrustierten Gefäße vom Transdanubien – im Spiegel des in Bonyhád freigelegten Friedhofteiles. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 32. (2010) 101–128.
- TIHELKA 1960 TIHELKA, K.: Moravský Věteřovský typ. Der mährische Veterov (Wieterschauer) Typus. *Památky Archeologické* 51. (1960) 27–135.
- TOČÍK 1961 TOČÍK, A.: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit. Bratislava, 1961.

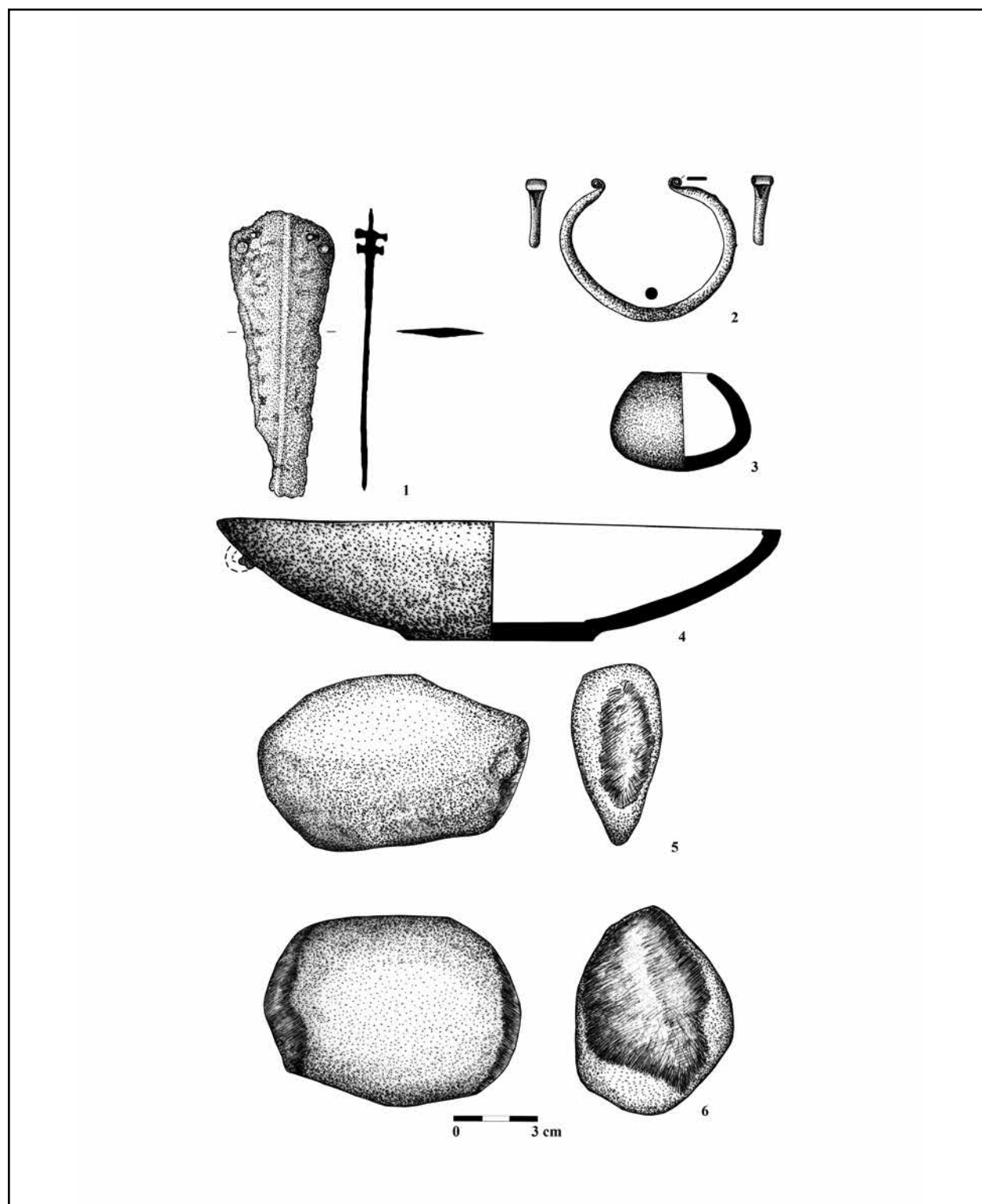
- TOČÍK 1964 TOČÍK, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Befestigte bronzezeitliche Ansiedlung in Veselé. *Archaeologica Slovaca Fontes* 5. Bratislava, 1964.
- TOČÍK 1979 TOČÍK, A.: Výchapy-Opatovce – a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Výchapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Materialia Archaeologica Slovaca* 1. Nitra, 1979.
- TOČÍK 1981 TOČÍK, A.: 1981: Malé Kosihy, Osada zo strasej doby bronzovej. Malé Kosihy, altbronzezeitliche Siedlung. *Materialia Archaeologica Slovaca* 4. Nitra, 1981.
- TOMKA 1994 Tomka P.: Az M1 autópálya Győrt elkerülő szakaszának régészeti feltárásai. Közlekedéscsillag és Mélyépítéstudományi Szemle XLIV/9. (1994) 378–384.
- TORMA 1972 TORMA, I.: Die frühbronzezeitliche befestigte Siedlung in Tokod-Leshegy. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts* 3. (1972)
- TÓTH et al. in press TÓTH G.–MELIS E.–ILON G.: A ménfőcsanakai feltárás (2009–2011) bronzkori leletanyagának embertani és azokkal összefüggő régészeti eredményei. In: Csécs T.–Takács M. (szerk.) *Beatus homo qui invenit sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Arrabon, Győr, in press
- UZSOKI 1963 UZSOKI A.: Bronzkori temető Mosonszentmiklós–Jánosházapusztán. Bronzezeitliches Gräberfeld in Mosonszentmiklós–Jánosházapuszta. *Arrabona* 5. (1963)
- VADAY 1997a VADAY A.: Ménfőcsanak – 83-as út. *Archaeológiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 222.
- VADAY 1997b VADAY A.: Győr-Ménfőcsanak. *Régészeti Füzetek, Ser. I. No.48.* (1997) 11.
- VADÁSZ 2001 VADÁSZ É.: Az észak-dunántúli mészbetétes kerámia Esztergomi alcsoportjának települése Dunaalmás–Foktorokban. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 8. (2001)
- VICZE 2011 VICZE, M.: Bronze Age Cemetery at Dunaújváros–Duna-dűlő. *Dissertationes Pannonicae Ser. IV, Vol. 1*, Budapest, 2011.
- VLADÁR 1974 VLADÁR, J.: Die Dolche in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* VI/3. München, 1974.
- VOGT 2004 VOGT, I.: Der Übergang von der frühen zur mittleren Bronzezeit in Mittel- und Nordeuropa unter besonderer Berücksichtigung der Griffplattenklingen. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* Band 79. Bonn, 2004.

1. kép: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1. Ménfőcsanak elhelyezkedése Magyarország térképén; 2. Ménfőcsanak, Széles-földek. A lelőhely és a feltárások helye 1:10 000 topográfiai térképen. Jelmagyarázat: A. A régészeti lelőhely minimális kiterjedése; B. A korábbi, környező nagyobb felületű ásások területei; C. A 2009–2011-ben feltárt terület. 3. Összesítő részlet a 10695. str.számú sír (sötétszürke) elhelyezkedésével (Készítette: Eke István)
 Fig. 1: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1. Location of Ménfőcsanak; 2. Ménfőcsanak, Széles-földek. The site and the excavated locations on a 1:10,000 topographic map (key: A. minimal extent of the archaeological site; B. location of the previous large-scale excavations; C. area investigated in 2009–2011); 3. detail of the site plan showing the location of Grave 10695 (dark grey) (drawing: István Eke)

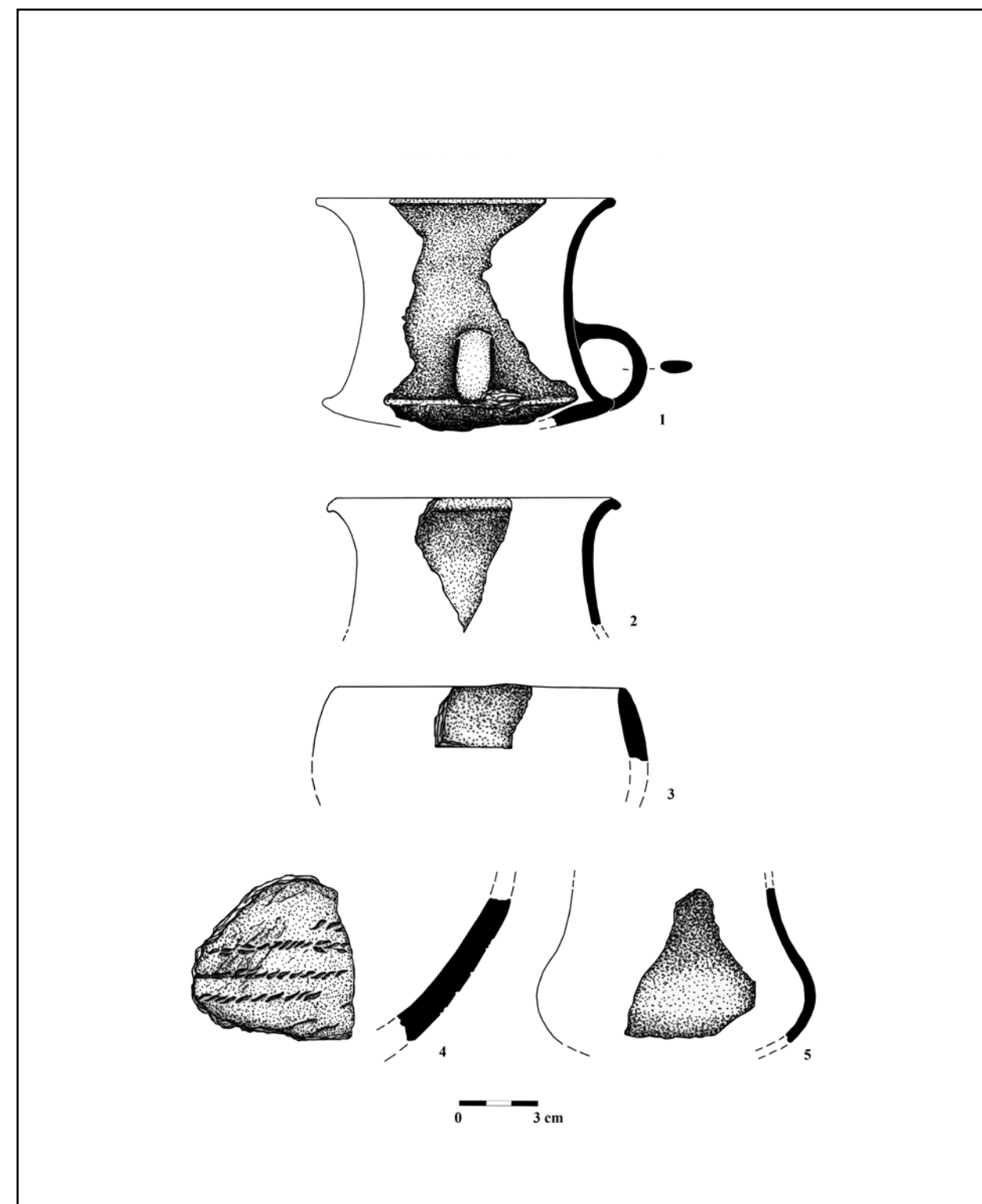

2. kép: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1. A 10695. str. számú sír és 9145. str. számú épület terepi rajzai. Jelmagyarázat: 1. bronztőr, 2–3. ütőkő, 4. bronz karperec, 5. edényke, 6. tál, 7–8. földfesték, 8/2/8/AB szürkésbarna, közepesen tömör, homokos humusz faszénnel és paticcsal, 8/2/5 szürkésbarna, közepesen tömör, humuszos homok paticcsal, 9/3/2 sárga, laza homok (Készítette: Eke István Skriba Pál terepi rajza alapján) 2. A 10695. str. számú sír terepi fotója. 3. a 4. és 5. sz. melléklet részletfotója. 4–5. a 7 és 8. sz. melléklet részletfotója (Fotó: Halász Ferenc)
 Fig. 2: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1. Plan of Grave 10695 and Building 9145 (key: 1. bronze dagger, 2–3. pounding stones, 4. bronze bracelet, 5. small vessel, 6. bowl, 7–8. earth pigment, 8/2/8/AB: greyish-brown, medium compact, sandy humus with charcoal and burnt daub, 8/2/5: greyish-brown, medium compact sand mixed with humus, 9/3/2: loose yellow sand; drawing: István Eke, based on the field plan of Pál Skriba); 2. photo of Grave 10695. 3. photo of grave goods 4 and 5; 4–5. photo of grave goods 7 and 8 (photo: Ferenc Halász)

3. kép: Ménfőcsanak, Széles-földek. A 10695. str. számú sír mellékletei: 1–2. bronz, 3–4. kerámia, 5–6. kő (Rajz: Binder Hajnalka)

Fig. 3: Ménfőcsanak, Széles-földek. Grave goods of Grave 10695. 1–2. Bronze objects, 3–4. pottery, 5–6. lithics (drawing: Hajnalka Binder)

4. kép: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1–5. A 9145. str. számú épület betöltéséből a sírhoz tartozó edénytöredékek (Rajz: Binder Hajnalka)

Fig. 4: Ménfőcsanak, Széles-földek. 1–5. Vessel fragments from the fill of House 9145 associated with the grave (drawing: Hajnalka Binder)